

SÖTÉT IDŐK REJTÉLYEI

TEMPORA OBSCURA 3.

SÖTÉT IDŐK REJTÉLYEI

**6–11. századi régészeti emlékek
a Kárpát-medencében és környékén**

**A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott
előadások**

**Szerkesztette:
Liska András – Szatmári Imre**

**BÉKÉSCSABA
2012**

Technikai szerkesztő:

Hermán Zsuzsa

A borítót tervezte:

Fái Noémi

Angol nyelvű fordítás:

Kulcsár Valéria

A kiadvány megjelenését támogatta:

Békés Megyei
Intézményfenntartó
Központ

© Szerzők, 2012

© Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012

ISSN 2063-2517
ISBN 978-963-7219-81-8

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2012
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9. • Telefon/Fax: 00 36 66 323 377

Honlap: www.munkacsy.hu • E-mail: mmm@bmmi.hu

Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre megyei múzeumigazgató

Nyomtatás: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Felelős vezető: Knyihár János

TARTALOM

Szatmári Imre: Előszó	7
Bajkai Rozália: Egy késő avar kori település kutatási lehetőségei az Alföld északi peremén. Hajdúnánás–Mácsi-dűlő	9
Research possibilities of a Late Avar settlement at the northern edge of the Great Hungarian Plain. Hajdúnánás–Mácsi-dűlő	33
Szelekovszky Márta: Avar kori telep- és temetőrészlet feltárása a Hajdú-Bihar megyei Furta határában. Előzetes jelentés	45
Excavation of a settlement and cemetery part of the Avarian Age in the vicinity of Furta (County Hajdú-Bihar). Preliminary report	61
Szabó Géza: Rejtélyes körárkok. Adatok az avar kori településszerkezethez	63
Enigmatic circular ditches. Some data on the settlement system of the Avarian Age	90
Kolozsi Barbara – Szabó László: Avar falu a Hortobágy határán	93
An avar settlement on the periphery of Hortobágy	108
Pap Ildikó Katalin: Koraközépkori településrészlet Kemenespálfa-Zsombékoson (Vas megye)	119
Early Medieval part of settlement at Kemenespálfa-Zsombékos (County Vas)	163
Bede Ilona: A ló szerepe a késő avar társadalomban a Kárpát-medencében	187
Horse in the Late Avarian society of the Carpathian Basin	223
Paja László: Nem szokványos helyzetű embertani leletek vizsgálata. Kecskemét–Galambos I–II. lelőhely	261
Examination of anthropological remains found in unusual position in Kecskemét–Galambos site I–II	274
Szalontai Csaba: Egy eddig ismeretlen földvárőről Csanádpalota határában	275
An earlier unknown hill fort from the vicinity of Csanádpalota	296

TARTALOM

Ján Beljak – Noémi Pažinová: Das Geheimnis der Frühmittelalterlichen Wälle im Zvolener Talkessel (Slowakei)	297
Rejtélyes kora középkori sáncok a Zólyomi-katlanban	324
Szűcs Melinda: Rúnafeliratos tárgyak a Kárpát-medencében	325
Objects with rune inscription in the Carpathian Basin	336
Gyula Ferenc – Kenéz Árpád: Talányos magleletek a népvándorlás korából	337
Enigmatic seeds from the Migration Period	353
Szabó Béla: A kijevi rusz fegyverzete a 9–11. században – régészeti feltárások és orosz források alapján	355
The armament of the Kievan Rus in the 9 th –11 th centuries on the basis of archaeological evidence and Russian literary sources	374
Horváth Ciprián – Merva Szabina – Tomka Péter: Oroszvár (Rusovce, Sl.) 10–11. századi temetője	375
10 th –11 th century cemetery of Oroszvár (Rušovce, Slovakia)	404
Takács Miklós: A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképeszeti vonatkozásairól – Másodszor –	405
Über die kartografischen Aspekten der Keramikfunde des 10–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken – Zum zweiten Mal	489
Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: A Vas megyei Őrség településtörténeti előzményei	501
Antecedents of the settlement history of region Őrség (County Vas)	537
Gábor Olivér: Szent István király és a pécsi ókeresztények	539
King Saint Stephen and Early Christians of Pécs	559
Mende Balázs Gusztáv: Hogyan ne azonosítsuk az Árpád-házi királyokat?	561
How not to identify kings of the Árpád Dynasty?	572

Tempora obscura, azaz Sötét idők ... ezzel a sorozatcímmel indult útjára még 2006-ban egy kezdeményezés, egy tervezett konferenciasorozat, amelynek tárgya a népvándorlás kor és a kora középkor időszakát felölelő évszázadok számunkra még ismeretlen (azaz homályba burkolózó, sok esetben pedig egészen sötétben maradó) történeti és főként régészeti kérdéseinek felvetése, s lehetőség szerinti tisztázása, megvilágítása.

A 2006. évi első debreceni nemzetközi régészeti konferencia a falvak általános kutatásához, a 2008. évi második, szintén Debrecenben szervezett tudományos tanácskozás pedig a falvak lakóinak megismeréséhez kapcsolódott. A kezdeményezés sikerét bizonyította mindkét alkalommal a kimagaslóan sok előadás. A szervezők azonban természetesen nem elégedtek meg pusztán a konferenciák megszervezésével és azok kedvező visszhangjával, hanem az elhangzott előadásokat a kiadás szándékával össze is gyűjtötték. Alapos nyomdai előkészítést követően az első konferencia anyaga 2011-ben jelent meg két impozáns kötet formájában, amellyel a szerkesztők nemcsak a szakma képviselőit lepték meg, hanem a korszak iránt érdeklődő közönséget is. A Déri Múzeum Régészeti Tárának kiadványaként Debrecenben, *Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében* címmel megjelent két súlyos kötet figyelemre méltó gyönyörű kivitele és gazdag tartalma okán egyaránt.

A debreceni kollégák kezdeményezését a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága régész munkatársai folytatták azzal, hogy 2011. január 19–21. között Békéscsabán megszervezték a harmadik, debrecenihez hasonló nemzetközi régészeti konferenciát *a Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén* címmel. A háromnapos konferencia ezúttal is kitűnő hangulatban, baráti légkörben folyt, s kapcsolódott hozzá a Munkácsy Mihály Múzeumban egy nagyszerű régészeti kiállítás is, *Rejtélyek a múltból* címmel. A 2011. január 21 – május 29. között bemutatott kiállítás a Békés megyében eddig megrendezett régészeti kiállítások között a legnagyobb szabású volt; sajátos megközelítésével, szokatlan koncepciójával, igényes kiállítási katalógusával országos érdeklődést váltott ki, s bekerült – vidéki múzeumok közül egyedül – az Év kiállítása pályázat első öt kiállításába.

ELŐSZÓ

A békéscsabai konferencián elhangzott előadásokat, illetve a nyomda számára is leadott kéziratokat e kötetben bocsátjuk – megelőzve a folyamatban lévő második debreceni konferencia anyagának kiadását – a szakma képviselői és a kedves olvasó elé. Szándékunk az volt, hogy a sikerrel indult nemzetközi konferencia folyamatosságát fenntartsuk, s a konferencia előadásainak publikálási lehetőséget is biztosítsunk. A kiadvány küllemében szintén igyekeztünk fenntartani a célt, hogy a *Tempora Obscura* sorozat remélhetőleg egymást követő kötetei is a konferencia meghatározott keretein belül érintett témák egységes megjelenését tükrözzék. A konferencia megszervezésében és a kötet előkészítésében vállalt lelkes munkájáért külön köszönettel tartozunk Borbély Zsuzsának.

A kötet összesen tizenhét, tudományos igényvel megírt tanulmányt tartalmaz; igen változatos, valóban érdekes témákat közvetít, kérdéseket fölvetve, több esetben kifejezetten a tapasztalatsere, az információcsere céljából, s minden esetben az eszmecsere szándékával.

E kötet egyaránt bizonyítja egy-egy, külön szempontok szerint meghatározott, behatárolt korszak alaposabb, széles kitekintésű vizsgálatának létjogosultságát és szükségességét, továbbá a konferenciákon – ha kell, nemzetközi konferenciákon – felvetődő kérdéskörökhöz kapcsolódó, a kutatók idősebb és fiatalabb korosztálya közös eszmecseréjének fontosságát, valamint azt is, hogy a vidéki múzeumok napjainkban komoly szakmai műhelyek szerepkörét töltik be, épp úgy, ahogy eddigi történetük során mindig.

Békéscsaba, 2012. szeptember 30.

Szatmári Imre

EGY KÉSŐ AVAR KORI TELEPÜLÉS KUTATÁSI LEHETŐSÉGEI AZ ALFÖLD ÉSZAKI PEREMÉN HAJDÚNÁNÁS–MÁCSI-DÜLŐ

BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELTEVÉS

A késő avar kori települések feldolgozása mindig is elsősorban a kerámiaanyagra koncentrált mint a legfontosabb és legértékeltetebb leletanyagra, mely egy telepről előkerülhet. Kronológiai támpontot adó fémleletek csak ritkán, vagy egyáltalán nem is bukkannak fel egy telep anyagában: az egyik legalapvetőbb felmerülő kérdésre, a kronológiára vonatkozóan tehát csak a kerámia részletes elemzésével adhatunk választ, így nagyrészt érthető annak hangsúlyozása és sokszor kizárólagos kiemelése a leletanyagból. Csak azt felejtjük el, hogy a teljes településhez hozzátartoznak a kövek, a paticsok, valamint a salak és az állatsont anyag is; csak együttes vizsgálatukkal kaphatunk komplex képet a település életéről. A bemutatandó 8–9. századi településrészletet szakdolgozatomban foglaltam össze, melynek írása során figyeltem fel a „mellékes” leletanyag fontosságára és a benne rejlő lehetőségekre.

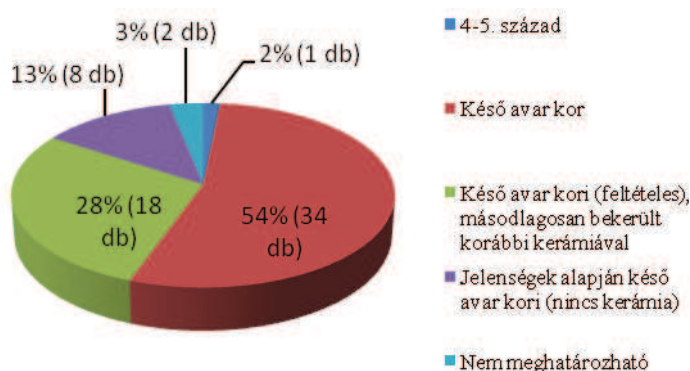
I. A HAJDÚNÁNÁS – MÁCSI-DÜLŐ KÉSŐ AVAR KORI TELEPÜLÉS BEMUTATÁSA

1. A LELŐHELYRŐL

A Hajdúnánás – Mácsi-dűlő 47. lelőhely Hajdú-Bihar megye északi részében helyezkedik el, az M3-as autópálya Görbeháza és Nyíregyháza közötti szakaszán. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete, Sebők Katalin és V. Szabó Gábor régészek vezetésével 2005. július 19. és szeptember 2. között folytatott itt megelőző feltárást; összesen 9415 m² területen. Két korszak leletanyaga került elő: 4–5. századi, illetve 8–9. századi, késő avar kori leletek.

A lelőhely egy U alakú, homokos talajú dombháton helyezkedett el, ahol az autópálya az U alak két szárát vágta, így a leletmentés során két szomszédos, É–D irányú dombháton folyhattak a feltárások (1. kép). A K-i dombvonulat erősen lejtős végén került elő néhány,

4–5. századi kerámiát tartalmazó objektum;¹ tőle Ny-ra, valamint a Ny-i dombháton csak a késő avar kori település objektumait találjuk (2. kép). A település É-i és D-i határait nem sikerült megtalálni, egyedül K-en feltételezhetjük, hogy a gödrök és a kút alkotta objektumcsoportosulás a telep szélét jelzi. A Ny-i dombháton az objektumok ritkulása valószínűleg a település szélét jelzi. A feltárás jellegéből adódóan² azonban nem tudjuk, hogy milyen kiterjedésű lehetett eredetileg a késő avar kori település, és hogy hány objektum alkotta.

1. ábra. A feltárt objektumok keltezése a lelőhelyen

A lelőhelyen összesen 66 objektumot tártak fel, ebből 3 nem bizonyult régészeti korúnak. Legnagyobb számban épületek és gödrök kerültek napvilágra, kisebb számban szabadban álló kemencék, továbbá 1 kút és 1 árok-részlet. Egy ház (21. obj.) sorolható leletanyaga alapján bizonyosan a 4–5. századba, két objektum (64. obj. – gödör; 66. obj. – árok) korát pedig nem lehetett meghatározni. A feltárt jelenségek tehát döntően a késő avar kori településhez tartoztak. A telep már első ránézésre igen érdekesnek bizonyult, mind szerkezetében (jól elkülönülő objektumcsoportok), mind az objektumok jellegét illetően (épületek magas száma). A leletanyag nagy részét kitevő kerámiaanyag egységessége és jó minősége, valamint egy különleges veret is felhívja a figyelmet a településre.

1 Egy házat sorolhatunk biztosan a 4–5. századhoz, a többi objektum esetében valószínűleg másodlagosan bekerült anyagról van szó.

2 A lelőhely két különálló felszíne abból fakad, hogy a lehumusztolt földet középre hordták, s ezen terület feltárására később sem volt mód. (Sebők Katalin szíves szóbeli közlése.)

2. A KÉSŐ AVAR KORI TELEPÜLÉSRŐL

A késő avar kori települést főként kerámiával jól keltezhető, négyszögletes alaprajzú, félig földbemélyített, oszlopszerkezetes házak alkották, valamint – kerámiaanyagot nem, vagy csak néhány esetben tartalmazó – kerek, tároló gödrök. Ezenkívül néhány szabadban álló kemencével és egy kúttal is számolhatunk. Tekintetbe véve a csupán másodlagosan belekeveredett, korábbi korszak leletanyagát tartalmazó objektumokat is, összesen 27 épület, 4 szabadban álló kemence, 1 kút és 29 gödör alkothatta a késő avar kori települést (2. kép).

A település szerkezetét vizsgálva feltűnő az árkok hiánya.³ Az egyetlen kb. 90 cm széles, nagyjából Ny–K irányú árokrészlet kora bizonytalan, mivel leletanyag nem került elő belőle, és vágott egy késő avar kori szabadban álló kemencét. Minden bizonnyal nem a települést határoló, vagy belső elosztást jelző árokrészlettel van dolgunk, telepünkön ugyanis ez az árok szakasz igen sekély és rövid volt. Azon a szabadban álló kemencén kívül, amelyet vágott, még egy található a közvetlen közelében: nagy valószínűséggel az árokrészlet e kemencék struktúrájához tartozhatott, talán valamilyen munkagödörként szolgált.

A késő avar kori telep belső szerkezete kapcsán tehát a következő fontos megállapításokat, jellemezőket sorolhatjuk fel:

1. a települést kerítő árkok hiányoznak,
2. szabályos sorokba rendeződő gödrök elkülönülnek a település K-i végében,
3. megfigyelhető egy-egy ház és a hozzá kapcsolódó gödör vagy szabadban álló kemence egysége,
4. a településkép egyfajta "vándorlást", belső elmozdulást mutat.

A települést kerítő árok hiánya egyrészt abból fakadhat, hogy a települést egyáltalán nem határolta ilyen objektum, de mivel nem volt teljes a feltárás, ezt nem jelenthetjük ki biztosan. Sokkal valószínűbb (főként a megye területén feltárt nagy kiterjedésű késő avar kori telepek tükrében), hogy a településnek éppen azt a szakaszát sikerült megtalálni, ahol ez nem volt jelen. Az avar kori települések belső szerkezetéről általában még keveset tudunk, de a Hajdúnánáson egymás mellett, szabályos sorban ázott tároló gödrök elkülönülése a telep egyéb objektumaitól (házak, szabadban álló kemencék) egyfajta funkció szerinti belső megosztását jelez-

3 Az árkokról, funkciójukról először Méri István értekezett összefoglalóan (MÉRI 1962), majd a dunaújvárosi avar kori település kapcsán Bóna István foglalta össze az árkokról az addigi ismereteket (BÓNA 1973. 64–66.). A település árokkal való határolásának nyomát Hajdúnánáshoz hasonlóan szintén nem találták meg Tiszafüred-Morotvaparton, bár itt is csak településrészlet került elő (MADARAS 1991. 2. térkép, 279.). Árkok szabdalják, és határolják viszont a megye közelmúltban feltárt, két nagy késő avar kori települését. Debrecen-Bordástanyán É-ről és D-ről határolta a települést (KOLOZSI-SZABÓ 2005. 175–176.), Berettyóújfalú – Nagy-Bócs-dűlőn pedig a települést a vele egykorú temetőtől határolta el, valamint a településen belül is több árok szakaszt tártak fel (DANI-SZILÁGYI 2006. 17–19.).

heti a településnek (3. kép).⁴ Gödrök azonban házakhoz kapcsolódóan is megjelennek: összesen 6 esetben figyelhetjük meg ezt a jelenséget telepünkön,⁵ melyek együtt ún. lakó- és gazdasági egységet alkotnak (3. kép).⁶ Ezek az egységek képezhettek egy település alapegységét, azonban a késő avar kori települések belső szerkezetének vizsgálata még nagyon a kutatás elején jár, így ez a megállapítás még bizonyításra vár.⁷ Egy-egy egységet nem csak különböző típusú objektumok alkothattak, hanem azonosak is: a házak csoportosulása egy-egy helyen jól kivehető a hajdúnánási településen. Az épületek két helyen sűrűsödnek: egyrészt a település K-i részén, a szabályos sorokba rendeződött gödröktől közvetlenül Ny-ra; másrészt a K-i felszín Ny-i végében (3. kép). Egy harmadik csoportot alkothatnak a Ny-i felszín objektumai, de ez inkább a feltárás jellegéből adódik, biztosat ez esetben sem mondhatunk. Ezek az egy helyen csoportosuló épületek részben minden bizonnyal egykorúak, részben pedig egymást felváltó jelenségek voltak, de csak egy szűkebb időperióduson belül. A település egészének képét nézve annak egyfajta „vándorlása” figyelhető meg: a telep mintegy Ny-i irányba „vándorolt”, terjeszkedett,⁸ ami azonban inkább a település súlyponti részének eltolódását, nyugati irányú „elvándorlását” mutatja. Ez a jelenség a település kronológiai alapját képező kerámiaanyaggal is jól alátámasztható: a település K-i végének egyik objektumából (32. ház) kerültek elő a leg-

- 4 A település egyetlen kútja a lelőhely K-i végében volt, ugyanúgy, mint a szabályos sorokban elhelyezkedő tároló gödrök; két szabadban álló kemence együtt pedig a lelőhely K-i felszínének Ny-i végében helyezkedett el. A házak a teljes felszínen magányosan vagy csoportokban, szórtan találhatók meg. Úgy tűnik tehát, hogy az egyes telepjelenségek egymástól területileg elhatárolódnak. Településen belül elkülönített területeket figyeltek meg a megye közelmúltban feltárt településein is, de ezek részletes értékelése majd csak a telepek teljes feldolgozása után lehetséges; addig az előzetes közlések rövid leírásaira támaszkodhatunk. Berettyóújfalu – Nagy-Bócs-dűlő 8–9. századi településén a lakóterület és a gazdasági funkciójú, valószínűleg állattartó hely elkülönülését lehetett dokumentálni (DANI–SZILÁGYI 2006. 23.). Debrecen-Bordástanya 8–9. századi településén több elkülönülő területet lehetett megfigyelni: egy területen árokkal körbevett telepjelenségeket, a település központjában pedig különböző objektumcsoportosulásokat, kerítő árok nélkül (KOLOZSI–SZABÓ 2005. 175.). Az egyes területeket nem feltétlenül határolta árok.
- 5 Gödör és ház egysége mellett szabadban álló kemence és ház egysége is előfordul. Árokkal határolt gazdasági egységet azonban nem figyeltek meg telepünkön.
- 6 Tomka Péter már a Győr, Bokányi Dezső utcai avar kori település kapcsán felhívta a figyelmet lakóház, gazdasági épület és árok egységére (TOMKA 1988. 52.). Ház és gödör együttesét emelte ki Tiszafüred-Morotvaparton Madaras László is (MADARAS 1991. 279.). Árokkal körülvett telepjelenségek egységeit említik Debrecen-Bordástanyáról (KOLOZSI–SZABÓ 2005. 175–176.). Berettyóújfalu – Nagy-Bócs-dűlő késő avar kori településén 4–4 illetve 5–5 épületből álló gazdasági egységeket határoztak meg, az épületek mellett azonban egy esetben sem került elő egykorú tároló- ill. hulladékgödör (DANI et al. 2005. 17–18; DANI–SZILÁGYI 2006. 22.). Lakó- és gazdasági egységet egyébként más korszak síktelepein is megfigyelhetünk: pl. a Tisza-vidéki gepida telepeken a házak közelében gyakran gödrök találhatók, illetve nagyobb felületű ásatásokon sok esetben egymástól 10–80 m-re fekvő objektumcsoportosulásokat (házak és gödrök), „tanyákat” dokumentáltak (B. TÓH 2006. 49.).
- 7 A nagy kiterjedésű telepek mellett valószínűsíthetjük, hogy létezett másfajta szerkezetű és talán funkcionális település is. Tiszafüred-Morotvaparton Madaras László egy halmaztelepekkel rokon faluformát feltételezett (MADARAS 1991. 279.). Herold Hajnalka a Zillingtal-i avar telep kapcsán áttekintette az addig publikált avar kori telepeket, és 4 településszerkezetet határozott meg: tanyaszerű szerkezet, utcaszerű sorokba rendeződött gödörházak, főként gödörházak, illetve főként gödrök alkotta telep. A tanyajellegű struktúra jelenti a gödörházakból, kemencéből és gödörcsoportosulásokból álló egységeket, melyek egymástól 50–80 m-re helyezkednek el (HEROLD 2010. 164.).
- 8 Nyugati germán törzsek településterületén sem ismeretlen az épületcsoportok „vándorlása”: teljes telepek feltárásnál dokumentálták, hogy az épületek nem egymásra rétegződtek, hanem mindig arrébb húzódtak (HÄUSLER 1979. 42.). A kompolti szarmata telep kapcsán Vaday Andrea arra az összefüggésre hívta fel a figyelmet, hogy a szántóföldek kimerülésével és újabbak kialakításával a telep lassan „vándorolt” a szántóterületek után (VADAY 1999a. 204.).

korábbra keltezhető kerámiák (4. kép/1–6), míg Ny felé haladva ez az áru már nem jelentkezik, ellenben eltérő technológiai-formai-díszítésbeli jellemzőkkel bíró, 8. és 9. századnak tartható kerámiaanyag igen.

3. A TELEPÜLÉS KRONOLÓGIÁJA

A település a kerámiaanyag alapján a késő avar korra, a 8–9. századra jól keltezhető: jellemző a lassúkorongolt, szemcsés homokkal és/vagy tört kővel, illetve apró kavicsokkal soványított, karcolt vonal- és hullámvonalkötegekkel díszített kerámia; megtalálható a kézzel formált sütőharang, továbbá a rácsmintás bepecsételt kerámia egy fajtája is (4–6. kép). Kézzel formált cserépbogrács felismerhető töredéke nem került elő. E két évszázadon belül periódusokat nehéz elkülöníteni, pedig két szuperpozícióban levő ház, valamint az egyes házakon belüli többszörös cölöpmegújítások és beásások is a település több fázisát feltételezik. A kerámiaanyag részletes elemzése alapján (technológiai csoportok, formai, tipológia díszítés) és a már említett településszerkezeti megfigyelésekkel együtt legalább két horizontot sikerült szétválasztani:

1. Korai (8. század) horizontot jeleznek: kézzel formált, szűk nyakú, tölcséres szájú fazekak; zömök kis bögrék; ujjbenyomkodott és bevagdostott peremű fazekak; rácsmintás pecsételésű töredékek (32. ház),⁹ valamint a kézzel formált edények nagy része,¹⁰ továbbá a lassúkorongolt, kihajló peremű, nyúlánkabb testű fazekak, bekarcolt hullámvonal- és vonalköteggel díszítve (4. kép).
2. Késői (9. század) horizontot jeleznek: lassúkorongolt, rövid, erősen kihajló, visszanyomott vagy vízszintesen kihajló peremű, esetenként belső peremdíszes, gömbös testű, vagy széles vállú fazekak – melyek redukált égetésűek is lehetnek –, az egyszeresen bekarcolt hullámvonal- és vízszintes vonal kombinációja (mely a gömbös testű fazékformával fordul elő), valamint a sokfogú fésűvel egymásra karcolt, vízszintes vonalkötegdísz és a vékonyfalú, tömörre kiégetett, szemcsés, lassúkorongolt kerámia is (5. kép).¹¹

⁹ A tölcséres szájú edénytípus a kora avar korra jellemző, de a 7. század 2. felében és egyes esetekben a 8. század elején is előfordul a sírkerámiák között (VIDA 1999. 120.). Mivel a hajdúnánási lelőhelyen ilyen típusú edénytöredékek csak a 32. házból kerültek elő, ez alátámasztja az objektum korai keltezését.

¹⁰ A kézzel formált kerámiát nem keltezem alapvetően csak a 8. századra, véleményem szerint a technológia önmagában nem jelez kronológiai különbséget: a hajdúnánási késő avar kori település egészén jelen van a kézzel formált kerámia, igaz, egyes késői (9. századnak tartható) objektumokban jóval kisebb arányban.

¹¹ Az általam elkülönített 7 technológiai csoportból az 1a. csoportot alkották ezek a szemcsés homokkal és apróra tört kavicsokkal vagy apró színes kavicsokkal soványított, lassúkorongolt, vegyes égetésű, de az átlagostól eltérően vékonyabb falú (0,5–0,7 cm), tömörebbre kiégetett kerámiák. A település csak egyes objektumaiban jelentkezett.

A horizontok évszázadhoz kötése nagyvonalakban a 8. és 9. századot jelenti, ennél pontosabb, évszázadon belüli keltezés egyelőre nem lehetséges a telepkerámián belül. A 9. századi periódust részben párhuzamok alapján, részben a település belső fejlődésének figyelembevételével sikerült meghatározni. A megye területén feltárt nagyterjedésű, még feldolgozás alatt álló települések (Debrecen–Bordástanya, Berettyóújfalu–Nagy-Bócs-dűlő, Ebes–Zsongvölgy)¹² kerámiaanyagával mutat egyértelmű rokonságot a hajdúnánási leletanyag, továbbá Mesterházy Károly hajdú-bihari terepbejárásai során gyűjtött kerámiákkal,¹³ de a Nyírség területe felé is egyértelmű kapcsolatokkal bír.¹⁴ A keltezésben az Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető sírkerámiái játszottak fontos szerepet: a rövid, vízszintesen kihajló, belső peremdiszes fazekak jó párhuzamai a hajdúnánási daraboknak.¹⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy a fentebb felsorolt jellemzőket önmagukban nem szerencsés korhatározónak tekinteni, sem az égetési technika, sem a vízszintes vonalköteg dísz, de a girland motívum sem jelent automatikusan 9. századi keltezést.¹⁶ Csakis kombinációban érdemes és kell ezeket vizsgálni.

A település horizontális stratigráfiai elemzése alapján a megtelepedési folyamat a lelőhely K-i végében kezdődött, majd Ny felé terjeszkedett, de a kezdeti területek is végig használatban voltak. Véleményem szerint egy viszonylag hosszú ideig egy helyben lakott közösségről beszélhetünk, akik házaikat többször is megújították (szuperpozíciók, egymáshoz nagyon közeli házak). Mivel azonban a kerámiaanyag emellett egységességet mutat, túlságosan hosszú időre sem húzhatjuk szét a település életét. A 8. század második felében vagy végén ideköltözött népességről beszélhetünk (ezt bizonyítja a korainak tartható és csupán néhány házra koncent-

12 A lelőhelyek anyagának megtekintéséért Szilágyi Krisztián Antalnak tartozom köszönettel.

13 Mesterházy Károly Hajdú-Bihar megye 9–13. századi településtörténetének megrajzolásához gyűjtötte össze a megye azonos korú leletanyagát, azonban sokszor pontosabb kormegjelölés nélkül közli a kerámiákat. Anyaggyűjtése mindenképpen példaértékű (MESTERHÁZY 1973.).

14 A Nyíregyháza–Rozsátszölő–Szelkő-dűlő 148/B lelőhely 113. objektumából (ház) a hajdúnánási rövid, vízszintesen kihajló peremű, belső peremdiszes; nyakban megtörő, gömbös testű, girland motívummal díszített fazekakhoz hasonló peremtörődék és kiegészíthető edény került elő. A még feldolgozás alatt álló szakdolgozati anyagának megtekintéséért és a kapcsolódó dokumentációért Takács Melindának tartozom köszönettel. A Nyíregyháza–Polyákbokor–Bogártanya M3 11. lelőhely késő avar kori településrészletén szintén hasonló formai-technológiai-díszítésbeli jellegzetességeket tükröző kerámia került elő. A Nyíregyháza–Mandabokor M3 23. lelőhely késő avar kori objektumaiban lassúkorongolt, esetenként belső peremdiszes, bekarcolt vízszintes vonal- és hullámvonalkötegekkel díszített kerámiaanyag került elő. Utóbbi két lelőhely anyagának megtekintéséért dr. Istvánovits Eszternek tartozom hálás köszönettel.

15 KRALOVÁNSZKY 1996. 27. kép, 94; 27. kép, 102; 27. kép, 107; 28. kép, 131; 28. kép, 113; 29. kép, 153; 37. kép, X-9. A legújabb elemzések alapján az ártándi sírkerámia keltezése a 8. század utolsó harmadától a 9. század utolsó harmadáig tartó időszakra pontosítható. A temetőt feldolgozó Szilágyi Krisztián Antalnak az információt és a dokumentáció megtekintését ezúton is hálásan köszönöm.

16 Herold Hajnalka a lassúkorongolt oxidált égetésű kerámiát a 9. század végén – 10. század elején megjelenő újításnak tekinti (HEROLD 2006. 71.), addig szabályozatlan égetési körülmények között (vegyes égetés) játszódnak le az edények kiégetése. Sokszor azonban nem lehet egyértelműen eldönteni egy kerámiatörődék esetén, hogy szándékos, vagy csak véletlen redukcióról, ill. oxidációról van-e szó – mint telepünkön is. A vízszintes vonalköteg dominanciáját szintén hagyományosan kései (értsd 9. századi) jellemzőnek tartják (TAKÁCS–VADAY 2004. 41.), itt azonban vigyázni kell a kisebb oldaltörődékeken megjelenő díszítéssel, hiszen ebből nem tudjuk rekonstruálni az edény teljes díszítésrendszerét. A girland motívum egy több korszakon átívelő díszítésmód, már a neolitikumban is megjelenik, így önmagában korhatározásra alkalmatlan.

rálódó kerámia), amely aztán a 9. század folyamán végig lakta a települést (domináló egységes, lassúkorongolt, jó minőségű áru).

II. A TELEPÜLÉS KUTATÁSI LEHETŐSÉGEI

1. HÁZAK, HÁZSZERKEZET –

KÍSÉRLET A PATICS HASZNÁLHATÓSÁGÁRA

A település házai kivétel nélkül félig földbemélyítettek, négyzetes vagy téglalap alakúak voltak; a tetőt oszlopszerkezet tartotta. Oldalhosszúságuk 2,5 métertől 4,5–5 méterig váltakozik: a legnagyobb alapterületű ház 22 m², míg a legkisebb 8 m²-es volt.¹⁷ A házak jellemzően ÉK–DNy és ÉNy–DK tájolásúak voltak, és legalább egy tüzelőberendezéssel rendelkeztek: az É/ÉK-i vagy D/DNy-i sarokba épített, padlóra tapasztott, agyagboltozatos vagy kőpakolós kemencével (7. kép 1–2).¹⁸ Emellett kettős tüzelőhellyel ellátott épületek is voltak, ahol a sarokba épített kemence mellett a ház közepén lévő nyílt tűzhellyel is találkozunk (7. kép 4).¹⁹ Két tüzelőhely együttesének különleges példája a házhoz kívülről csatlakozó kemence és a házban belül elhelyezkedő tüzelőhely megléte (7. kép 3, 5).²⁰ A házak alakja, cölöplyukainak száma és elhelyezkedése alapján 7 alaprajzi típus határozható meg (2. ábra).

1. Két ágasfás, négyzetes gödörház, a két rövidebb oldal felénél 1–1 cölöphellyel.
- 1b Négyoszlopos, négyzetes gödörház, a két rövidebb oldal felénél 2–2 cölöphellyel.
2. Négyoszlopos, négyzetes gödörház, az oldalak felénél 1–1 cölöphellyel.

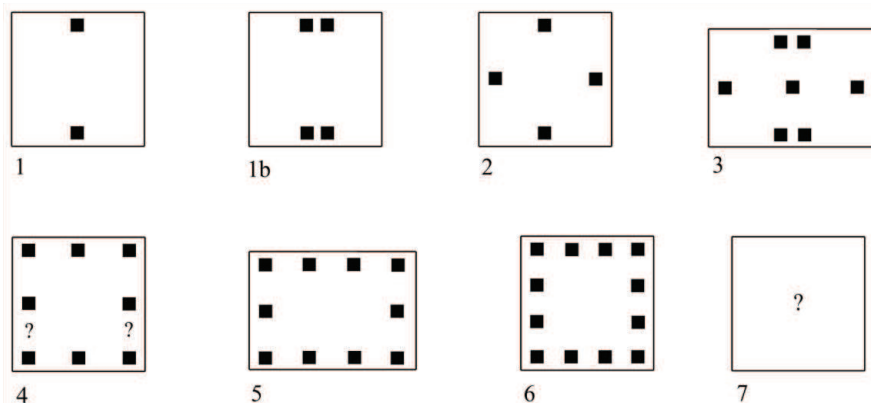
17 Összehasonlításképpen Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlőn átlagosan 4–9 m² alapterületű házak fordultak elő; egy esetben volt 12 m² alapterületű (DANI et al. 2005. 17.). Debrecen-Bordástanyán 2–3,5 m oldalhosszúságú házak kerültek elő, tehát hasonló méretekkel számolhatunk (KOLOZSI–SZABÓ 2005. 176.).

18 Az Alföldön ritkább kőpakolós kemence előfordult még Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlőn is (DANI–SZILÁGYI 2006. 22.). A ház sarkában meghagyott agyagkockába vájt kemencék jellemzőek az Alföldön (MADARAS 1989. 27.). A kőpakolós és agyagboltozatos kemencék között sokáig kronológiai különbséget feltételeztek: a kőkemencés az avar korban, míg az agyagboltozatos az Árpád-korban jellemző (MESTERHÁZY 1983. 151–153.). Azonban inkább csak tendenciát lehet meghatározni, az agyagboltozatos kemencék általános építése a magyar honfoglalás után kezdődik (TAKÁCS 2002. 285.). Figyelembe kell venni az egyes régiók nyersanyagforrásait is.

19 Dobozy lelőhelyén figyelték meg először, hogy egy házban belül két tüzelőhely volt: egy kemence a sarokban és egy nyílt tűzhely közepén, amin a sütőharang volt. Ez lehetővé tette egyidejűleg a főzést és a sütést (KOVALOVSKI 1975. 209.).

20 Matej Ruttkay arra hívta fel a figyelmet, hogy egy kívülről csatlakozó agyagkemence nem tudja felmelegíteni a házat, ellenben sütésre kiválóan alkalmas, mivel lassan hűl ki. A kőkemence feladata a helyiség felmelegítése volt, melyet inkább télen használtak, főzésre is; a többi évszakban többnyire a kevesebb meleget adó nyílt tűzhelyeket használhatták ilyen célra (RUTTKAY 2002. 269.). A házhoz kívülről csatlakozó kemence esetében felmerül az is, hogy azok vajon mennyire tekinthetők egykorúnak az adott épülettel. A feltárás során megfigyelt stratigráfiai helyzet Hajdúnánáson az egyidejűséget támasztja alá.

3. Hétszlopos, téglalap alakú gödörház, a rövidebb oldalak felénél 1–1, hosszabb oldalak felénél 2–2 cölöphellyel, valamint a hosszabb oldal tengelyében, középen egy cölöphellyel.
4. Legalább nyolcoszlopos, négyzetes gödörház; a két szemben lévő oldalon 3–3 cölöphellyel (2 a sarkokban, 1 a felénél), és a másik két oldal felénél/harmadánál 1–1 cölöphellyel.
5. Tízszlopos, téglalap alakú gödörház; a két szemben lévő rövid oldalon 3–3 cölöphellyel (2 a sarkokban, 1 a felénél), a hosszabb oldalak harmadainál 2–2 cölöphellyel.
6. Tizenkét szlopos, négyzetes gödörház; a sarkokban és minden oldal harmadainál 1–1 cölöphellyel.
7. Egyéb típusok: a fenti típusokba nem besorolható házak tartoznak ide.

2. ábra. Háztypusok a településen

A feltárt házak nagy része (62%-a) a sokcölöpös, nyolc-, tíz- vagy tizenkét szlopos gödörházakhoz (4, 5, 6. típus) tartozott, ahol a tetőszerkezetet nyolc, tíz vagy tizenkét szelemen-tartó ágasfa tartotta. A leggyakoribb tehát a sokcölöpös elrendezés volt, a főként négyzetes vagy téglalapos oszlophelyek a falak mentén sűrűn sorakoztak. A kétágasfás-szelemen-es, sá-tortetős házak (1, 1b. típus) csupán 15%-át tették ki a késő avar kori házaknak.²¹ A hat- és nyolcoszlopos házszerkezetet hagyományosan „germán típusnak” tartják, a kora népvándorlás

21 Csekély arányban Szlovákiában is megtalálhatóak az ilyen sokcölöpös szerkezetű gödörházak (III–IV. típus) a 6–13. század folyamán, a két domináns alaprajzi típus azonban a tetőtartó cölöp nélküli, illetve a házfalak felénél elhelyezkedő kettő vagy négycölöpös ház (I–II. típus). (RUTTKAY 2002. Abb. 3.)

kori és Meroving-kori germánok egyik leggyakrabban előforduló háztípusa ez. A Kárpát-medencében a 4–5. század fordulójától jelennek meg ilyen sokcölöpös elrendezésű földbemélyített házak, a terület ÉNy-i részen és a Dunántúlon is;²² továbbá a Tisza-vidéki és erdélyi gepida telepekre is jellemzőek.²³ Hat-, illetve nyolcoszlopos gödörházakat tártak fel Kölked-Feketekapu avar kori telepen is, de itt a megfigyelt alaprajzi szerkezeteknek csupán 16%-át tették ki ezek a háztípusok: a hatoszlopos elrendezés a késő avar korban is jelen van a településen, ellentétben a nyolcoszlopossal, ami csak a kora avar korra keltezhető.²⁴ Az eddigi kutatás szerint a késő avar kori telepeken domináns két ágasfás elrendezés a hajdúnánási telepünkön – úgy tűnik – nem a legjellemzőbb háztípus volt.²⁵

A házszerkezetekhez kapcsolódóan érdekes adalékot nyújt két épület, melyekben alapárok részletét sikerült feltárni.²⁶ A 42. házban az ÉK-i fal mentén két cölöphelyet köt össze egy sekély alapárok, míg a 44. házban a DK-i fal teljes belső hosszán vonult végig az alapárok, belőle mélyült le egy cölöplyuk is (7. kép 6).²⁷ Az alapárkos házak köre nem túl nagy, ismeretesek késő avar kori (Nagyút,²⁸ Rákóczipfalva–Bagi-földek 12. lelőhely²⁹) és kora Árpád-kori (Pápa-Hanta,³⁰ Mezőkeresztes–Cethalom,³¹ Esztergom–Szentgyörgymező)³² településekről is. Fontos azonban megkülönböztetni, hogy földfelszíni vagy földbemélyített épületekről beszélünk-e. Kölkeden ugyanis egyértelműen földfelszíni jelenségről van szó: a szerző egy talpgerendás és egy cölöpszerkezetes épületet is rekonstruált. Itt érdemes megemlíteni azt a különbséget is, hogy az alapárkot kapcsolhatjuk boronaházakhoz (ahol gerendákat fektettek le),³³ de cölöplyukak is mélyedhetnek le még belőle (oszlopszerkezetes, oszlopok között bedöngöléssel).³⁴

22 SKRIBA–SÓFALVI 2004. 146–147. Nyolccölöpös házszerkezetet figyeltek meg a balatonlellei langobard telep három háza esetében is (SKRIBA–SÓFALVI 2004. 145–146.).

23 B. TÓTH 2006. 48.

24 HAJNAL 2009. 98–99.

25 Kétcölöpös házak alkották a házak nagy részét Tiszafüred-Morotvaparton (MADARAS 1991 270.); Kölked-Feketekapu avar kori telepen, 46%-ban (HAJNAL 2009. 99.); Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlőn is általános volt (DANI et al. 2005. 17.). Cseh János szolnok-zagyvartói avar házainak típusváltozatai között a B2 háztípus (CSEH 1989. 35. 2. ábra).

26 Alapárkos házakról először összefoglalóan: FODOR 1994. Alapvetően egy olyan szerkezeti megoldással van dolgunk, amikor a ház padlójába egy keskeny, sekély árkot mélyítettek le, amivel a falszerkezetet alapozták meg.

27 A 44. ház alapárkának értékelését nehezíti, hogy az csupán az egyik oldalon volt megfigyelhető, ráadásul egyik végét a 43. ház feltárásakor elbontották, másik vége pedig egy nagyobb gödörben végződik.

28 VÁRADI 2000. 130.

29 Kondé Zsófia szíves szóbeli közlése.

30 ILON 1996. 303.

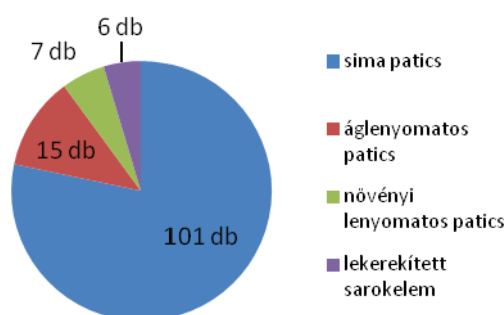
31 SIMONYI 2001. 363.

32 Itt a deszkafal keskeny mélyedés, illetve vékony, faszenes csík formájában maradt meg (LÁZÁR 1998. 19.).

33 Rákóczipfalva–Bagi-földek 12. lelőhely 17. objektumszámú háza esetében a sarkokban egyértelmű csapolási nyomok voltak megfigyelhetők, így boronaházat lehet rekonstruálni. (Kondé Zsófia szíves szóbeli közlése, közöletlen szakdolgozati anyag.)

34 Az oszlopok közti bedöngölést egyébként több házban is sikerült dokumentálni. Egy érdekes házszerkezeti megoldással találkozunk a Polgár, Kenderföld, Majoros-tanya lelőhelyen 2000-ben feltárt késő avar kori településrészlet egyik háza kapcsán. A 356. objektumszámú házban a tetőtartó oszlopok között deszkával töltötték ki, aminek lenyomatát is meg lehetett figyelni (DANI–V. SZABÓ 2000. 194.). Talán ezt a háztípust értékelhetjük fabéléses házként, amit eddig kora Árpád-kori összefüggésekben figyeltek csak meg (SIMONYI 2001. 368.).

Utóbbi csoportba tartoznak a hajdúnánási házak is. A késő avar kori gödörházak szerkezeti vizsgálatára, illetve háztípusok elkülönítésére eddig csak néhány kísérlet irányult,³⁵ pedig minden bizonnyal sokkal változatosabb a kép, mint eddig képzeltük. Hajnal Zsuzsanna a kölked-feketekapui avar telep kapcsán részletesen vizsgálta az ott előkerült patics-, ill. tapasztásdarabokat, és vont le következtetéseket a házak falszerkezetére vonatkozóan.³⁶ A hajdúnánási településen is kerültek elő vizsgálatra alkalmas darabok.

3. ábra. Patics- és tapasztásdarabok megoszlása jellegük szerint

Patics és tapasztásdarabok Hajdúnánásról

A településen több mint 100 patics- és tapasztásdarabot sikerült regisztrálni. 48%-ban épületek betöltéséből kerültek elő, azonban nagyrészt másodlagos helyzetből származnak (gödörök, kút). Az előkerült paticsokat aszerint osztályoztam, hogy rajtuk valamilyen lenyomat megőrződött-e, illetve formájukból bármilyen eredeti helyzetükre vonatkozó következtetést le lehet-e vonni. Eszerint meghatároztam áglenyomatos, növényi lenyomatos paticsokat, továbbá lekerekített sarokelmeket és talán kemence szájához tartozó töredékeket (3. ábra). A közelebbről nem meghatározható patics- és tapasztásdarabok tették ki természetesen a leletanyag legnagyobb részét (78%), de viszonylag sok darabnál őrződtek meg értékes, a házak egykori szerkezetére utaló nyomok (17%). Összesen 6 olyan lekerekített, nagyobb tapasztásdarab

35 A házak leírására 4 kritériumot határozott meg Madaras László: 1. házak gödreinek mélysége; 2. házakhoz tartozó tetőtartó cölöpök helye; 3. tüzelőberendezések típusa, építési módja, alakja; 4. lejárati helye (MADARAS 1989. 24.). Az oszlopheklyek száma és elhelyezkedése alapján is lehet csoportosítani (CSEH 1989. 35–36.). A dunaújvárosi házakat elsősorban formai jellemzők alapján osztották csoportokba (FIEDLER 1994. Abb. 3.). A tetőtartó oszlopok száma és elhelyezkedése, illetve a gödör alakja; továbbá a tüzelőberendezések alapján is határoztak meg típusokat (RUTTKAY 2002. Abb. 3–4; HAJNAL 2009. 5. kép, 8. kép 1.)

36 HAJNAL 2009. 105–113. Lenyomatos tapasztástöredékeket említenek Orosházáról is. (RÓZSA–T. BÍRÓ–TUGYA 2011. 108.)

került elő (20, 28, 40, 46. objektum), melyeket bizonyosan nem az időjárás koptatott le, hanem valamilyen sarokelemek lehettek (8. kép 8). Nem elképzelhetetlen, hogy ezek nyíláskeretek, falsarkok voltak.³⁷ A 42. objektum kemencéjéből egy salakos kemencefalazatnak meghatározható darab került elő, melynek egyik oldalán nád lenyomatát (levelét vagy hajtását) sikerült megfigyelni (8. kép 2).³⁸ A nád egyrészt utal a településhez közeli mocsaras környezetre, másrészt arra, hogy a növényt minden valószínűség szerint felhasználták az építkezésekhez.³⁹

A különböző ág- és növényi lenyomatos patics- és tapasztásdarabok a legértékeltelőbbek az anyagból (16, 19, 25, 28, 32, 33, 40, 46, 50, 51, 54, 55, 61. objektum). Hosszanti, párhuzamos irányú ág- vagy vesszőkötegek szabad szemmel is jól látható lenyomatai őrződtek meg (8. kép 6–7), valamint növényi lenyomatok (nádféle) is. Több darab is egyik vagy akár mindkét felén sima volt, egyértelműen a fal külső tapasztásáról való. Ezek a darabok – együtt azzal a megfigyeléssel, amiket a házak oszlopszerkezete kapcsán tettünk – arra engednek következtetni, hogy a hajdúnánási településen felmenő falú házszerkezettel kell számolnunk.⁴⁰ Méghozzá faoszlopokkal, kisebb ágakkal merevített agyagfalakkal. Hajnal Zsuzsanna a már említett kölkedi telepen néprajzi párhuzamokat is felhasználva náddal merevített falszerkezeteket rekonstruált, ahol a nádkötegek egymásra merőlegesen vagy csak egymás mellett párhuzamosan lehetettek elhelyezve.⁴¹ Hasonlót kell elképzelni Hajdúnánáson is. A szláv gödörházak kapcsán Peter Šalkovský is értekezett a falszerkezetekről, agyaggal tapasztott favázasszerkezetet is rekonstruált. A patics- és tapasztásdarabokat a szerkezet egyetlen régészeti-leg megmaradó bizonyítékaiként említi.⁴²

ÉRTÉKELEÉS

A patics és a tapasztások figyelembe vétele tanulságos lehet nem csak a falszerkezetek vizsgálatában, hanem a bennük található növényi maradványok szempontjából is. A megőrződött növényi lenyomatok fontos adalékot nyújthatnak a korabeli környezet rekonstrukciójához. Ilyen lenyomatokat lehet egyébként megfigyelni a sütőharangok belső felületén is, mely

37 HAJNAL 2009. 109–111.

38 A meghatározásért dr. Michael Peters-nek (müncheni Ludwig-Maximilian-Universität tudományos munkatársa) tartozom köszönettel.

39 ŠALKOVSKÝ 2001. 91.

40 Adott esetben veremházaknál is előfordulhatnak a föld felszíne fölé nyúló falak (oromfal), jelen esetben a sokcölöpös szerkezet miatt feltételezünk mindenképpen felmenő falú házszerkezetet.

41 HAJNAL 2009. 105–112.

42 ŠALKOVSKÝ 2001. 78–80. A házak fabéléses, illetve vesszőfonatos szerkezeteit a nem túl stabil talajba (pl. löszös) való lemélyítéssel hozza összefüggésbe.

összefüggésbe hozható az edénytípus készítési folyamatával (8. kép 1, 4). Kísérleti régészet alapján ugyanis tudjuk, hogy egy levelekkel/szalmával lefedett formán alakítják ki a sütőharangok végső formáját. Ez a szalmaréteg képez egy elválasztó réteget az edény és a forma között, hogy az oda ne ragadjon.⁴³ Egy szlovákiai kutató, Jana Mihályiová – felismerve a növényi lenyomatokban rejlő lehetőséget – összehasonlító vizsgálatokat végzett a sütőharangokon található növényi lenyomatok és a flotálásból ismert növényfajták összevetésével.⁴⁴ Arra a következtetésre jutott, hogy kultúrnövények vegetatív szerveit (leveleit, szalmát) gyakran használták fel a sütőharangok készítésénél a forma külső szigetelésére; melléktermékeit, maradványait, hulladékát pedig az agyagba belekeverve hasznosították.⁴⁵ Ilyen növényi lenyomatokat más késő avar kori telepek sütőharangjain is megfigyeltek,⁴⁶ de a lenyomatok pontos azonosítására még nem került sor. Reményeink szerint a közeljövőben lehetőségünk lesz ilyen irányú vizsgálatokra.

2. KÉZMŰVESSÉG, ÖNELLÁTÁS – KŐ, SALAK, CSONTESZKÖZÖK

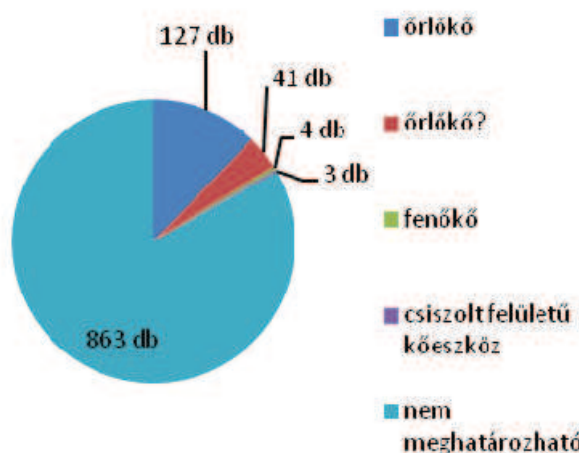
A hajdúnánási késő avar kori településen meglepően nagymennyiségű *kő* került elő, mely felveti a kérdést, hogy vajon honnan hozták, és milyen céllal használták a falu lakói. Összesen 1038 db *kő* került elő a lelőhelyről, melyek elszórtan jelentkeztek a különböző objektumokban. A kövek nagyrészt a kemencék alapanyagát adták, viszont raktározási célból halmozták fel ezeket a 18. házban (9. kép 1).

43 FUSEK–ZÁBOJNÍK 2006. 19–22; HEROLD 2004. 40.

44 MIHÁLYIOVÁ 2006. 67–74. Összesen 7 szlovákiai avar kori lelőhely növényi lenyomatait, valamint 7 szlovákiai és 1 magyarországi avar kori lelőhely flotált anyagát vizsgálta. A következő növényfajtákat sikerült regisztrálnia a sütőharangokon lenyomat formájában: *Triticum monococcum*, *Triticum dicoccum*, *Triticum spelta*, *Triticum aestivum*, *Triticum sp.*, *Hordeum vulgare-vulgare*, *Panicum miliaceum*, *Avena sp.*, *Poaceae*. Összehasonlítva az archeobotanikai anyaggal, egyedül a *Secale cereale* hiányzott a sütőharangokról (MIHÁLYIOVÁ 2006. Tabela 2.).

45 MIHÁLYIOVÁ 2006. 67.

46 Pl. Örménykúton (HEROLD 2004. 42.).

4. ábra. Kőanyag funkció szerinti megoszlása a település objektumaiban

A kőanyagot nagyrészt amorf, funkciójukat tekintve közelebről nem meghatározható kődarabok (83%) alkották, emellett azonban felismerhető kőeszközök is előkerültek: őrlőkövek (malomkövek), csiszolt felületű kövek és fenőkövek (4. ábra). Mindössze 4 darab, puha, sárgásfehér kőzetből kialakított (talán homokkő) fenőkövet lehetett meghatározni (9. kép 6).⁴⁷ Bár funkciójuk ismeretlen, de láthatóan elkülönülnek anyagukban és felület-megmunkálásukban azok a kövek, melyek sima, csiszolt felülettel rendelkeznek (9. kép 4, 5).⁴⁸ A meghatározott kövek legnagyobb részét azonban az őrlőkövek adják, melyek az összes kőanyag legalább 12%-át teszik ki (9. kép 2–3). Több kisebb darabnál nem volt egyértelmű, hogy ténylegesen őrlőkövekhez tartoztak-e (41 db). Az őrlőkövek között jó néhány legalább negyednyi darab volt, és jól felismerhető volt a középső átfűrás is.⁴⁹ A malomkövek átmérője 40 cm körül lehetett, vastagságuk 10 cm körül mozgott. Több darabnál is meg lehetett figyelni, hogy a középső átfűrásuk (tengely) felé lejtjenek.⁵⁰

Hasonlóan nagymennyiségű kőanyag a megyéből nem ismert késő avar kori településen.⁵¹ Ellenben, ha az Alföld északi peremvidékén Ny és K felé tekintünk, találunk párhuzamokat. 2010 nyarán Nyíregyháza–Oros városrészén tártak fel egy késő avar korra keltezhető telepü-

47 A 18, 38, 42, 44. házból. Pontosabb anyagvizsgálat még nem történt.

48 Összesen 3 darab a 40, 57, 63. házból.

49 Az elcsomagolt leletanyag alapján a 16. házból származik a legtöbb kőanyag (150 db), azonban az épület bontása közben készült fotókon sehol nem lehet látni ezt a kömmennyiséget. Ellenben a 18. házban, az ÉK-i sarokban épült agyagboltozatos kemence mellett nagymennyiségű kőanyag látszik felhalmozva. Így az arány módosítható: a 16. házból 13 db, míg a 18. házból 160 db kő kerülhetett elő.

50 Pontos anyag-meghatározásra még nem volt lehetőség, de valamilyen magmás kőzetről lehet szó: szemcsés, durva felületű, esetenként lyukacsos kőzetről (andezit?).

51 Szilágyi Krisztián Antal szíves szóbeli közlése.

lésrészt, ahol az egyik házból nagymennyiségű kőanyag került napvilágra.⁵² Az 1065. ház kőkemencéjét részben malomkő darabokból építették fel; a legérdekesebb pedig az a 2/3 részben megmaradt őrlőkődarab volt, amit a kemence tetejére helyeztek. Az ásató véleménye szerint a középső átfűrésán keresztül távozhatott a füst. A kemence száját szintén egy malomkő darabbal zárták el. Heves megyében Kompolt-Kistér késő avar kori településen kőkemencés házakat tártak fel, ahol a tűzhely kövei között sok esetben másodlagosan felhasznált őrlőkő töredékek is voltak.⁵³ A 189. házban pedig hasonló jelenséggel találkozunk, mint a nyíregyházi telep esetében: a tűzhely fölött egy ép, 38 cm átmérőjű őrlőkő volt.⁵⁴ A telepen egyébként egyedülálló módon az őskori kőeszközök mellett a fiatalabb leletanyag kőanyagát is vizsgálták és közőlték (szarmata, avar).⁵⁵ Az avar kori kőeszközöket szinte kizárólag őrlőkő töredékek tették ki, anyaguk szürke andezit vagy andezittufa volt.⁵⁶

A hajdúnánási kőanyag pontos nyersanyag meghatározása még nem történt meg. Mind a Mátra, Bükk, mind a közeli Zempléni-hegység vagy Tokaji-hegység szóba kerülhet nyersanyag lelőhelyként; ennek kiderítésére példaértékű lehet az üllői 3–4. századi szarmata lelőhely kőanyagának vizsgálata.⁵⁷ Az esetleges gabonaőrlést fitolit vizsgálatokkal lehetne alátámasztani. A felhasznált kőanyag adalékkal szolgálna a település erőforrásainak és kapcsolatrendszerének felderítésére is. A nád felhasználása például a házak építésében azt mutatja, hogy a közelben mocsaras területnek kellett lennie, ellenben a kőanyag beszerzése már nagyobb erőbefektetést igényelt, nagyobb távolságot kellett megtenni érte.

A településen folyó ipari tevékenységhez szolgáltat adatot a mintegy 166 *salak*darab, melyek 89%-át szivacsos szerkezetű, salakosra égett agyag tette ki, és a teljes anyagnak csak mindössze 3%-a (5 db) volt biztosan vassalaknak meghatározható (8. kép 3, 5). A legtöbb salakdarab a 16. objektumból került elő (110 db), ebből egy volt vassalak maradványa. Részletes anyag- és szerkezetvizsgálat híján közelebbit még nem tudunk mondani erről az anyagsoportról, s arról sem, hogy milyen szintű vasművességgel hozható kapcsolatba.⁵⁸ Az agyagsalakok

52 Köszönettel tartozom Takács Melindának, aki felhívta a figyelmemet erre a házra. Továbbá dr. Istvánovits Eszter és Ferencz Szabolcs régészeknek a további információkért.

53 VADAY 1999b. 237, 88–94. tábla.

54 VADAY 1999b. 40. ábra.

55 Legutóbb Orosházán vizsgálták meg az előkerült kőanyagot (RÓZSA–T.BÍRÓ–TUGYA 2011. 119–120.). Világviszonylatban is ritka az ilyen korú kőanyag vizsgálata (KARS 1983.).

56 T. BÍRÓ 1999. 256, 258, 265.

57 Üllő 3–4. századi szarmata lelőhely 926 db őrlőkővének, malomkővének, illetve őrlőkő töredékeinek közettani és geokémiái vizsgálatát végezték el. A nyersanyag (túlnyomórészt bazaltos andezit) származási helyének pontosításához összehasonlító mintákat gyűjtöttek a közeli Börzsöny, Cserhát, Mátra és Karancs hegységekből, ahol ez a kőzetfajta előfordul. Az eredmények alapján a nyersanyag a Cserhátból származik (PÉTERDI et al. 2009. 43–44, 58.).

58 Orosházáról említenek több objektumból is előkerült könnyű salakdarabokat, melyeket az agyagművességgel hoztak kapcsolatba. Továbbá nád/áglenyomatos salakosodott paticsdarabok is napvilágot láttak, melyeket pedig a telep pusztulásával hoztak összefüggésbe. (RÓZSA–T.BÍRÓ–TUGYA 2011. 108.)

egy része talán a kemence falazatát alkotta. Ahhoz, hogy az agyag így megégjen, igen magas hőre és zárt térre volt szükség.⁵⁹

Vassalak elég ritka az alföldi településeken: ismert Hunyáról,⁶⁰ kisebb vassalakok és egy vasbuca darabja pedig Eperjesről.⁶¹ Nagyúton több objektumban is találtak egyértelműen vassalaknak meghatározható darabokat, valamint kohó fenekén összegyűlt salakból keletkező medvét is. A településről előkerült nagyszámú vastárggyal, valamint az egyik kútban talált nagymennyiségű faszénnel együtt a telepen folyó vasművességgel hozták összefüggésbe ezeket a leleteket.⁶² Az alföldi vaskohászatról szinte semmit sem tudunk, a kutatások (leletek híján) eddig a Dunántúlra koncentráltak. Az önellátónak mondható, késő avar kori településeken valamilyen szintű vasművességgel mindenképpen számolnunk kell.

A vas megmunkálásán túl egyéb kézműves tevékenységek is folytak a településeken. Az orsógombokat hagyományosan szövés-fonással hozzák összefüggésbe, telepünkön 4 db bikónikus, egy kivételével bekarcolással díszített orsógomb került elő (10. kép 1–4). Hajdúnánásról 21 darab csonteszköz is napvilágot látott: 12 db ár, 8 db bordából kialakított eszköz, talán kaparó (bőrpuhításhoz) és 1 db csontkorcsolya (10. kép 5–8).⁶³ Csontár és csontkorcsolya több késő avar kori településről is ismert.⁶⁴ Meglepően nagy számban (74 db!) kerültek elő csonteszközök Debrecen-Bordástanyáról: főként árák és kaparók voltak, de egy csontkorcsolya is napvilágot látott.⁶⁵ Bár arányaiban kevesebb a hajdúnánási eszközök száma, összetétele nagyon is hasonló a debrecenihez: juh és/vagy kecske sípcsontjából (tibia) készült árák, szarvasmarha bordájából (costa) készült kaparók és ló lábközép csontjából (metatarsus) készített csontkorcsolya. Mindkét településen kutya csontjából faragott ár is került elő. Valószínű, hogy a bőrfeldolgozásban használták a kaparókat, az árákat pedig a szövéssel lehet összefüggésbe hozni.⁶⁶

59 Az előző fejezetben, a paticsanyag kapcsán említett nádlenyomatos, salakos kemencefalazat szerkezetét tekintve szintén ebbe az anyagcsoportba tartozik.

60 GÖMÖRI 2000. XXII. Tábla C1.

61 BÁLINT 1991. Taf. XIX 4, 7–9; GÖMÖRI 2000. XXII. Tábla B1–2.

62 VÁRADI 2000. 131–132.

63 Az állatcsontanyag meghatározásáért Daróczi-Szabó Lászlónak tartozom hálás köszönettel.

64 Eperjesen csontárák, Kompolt-Kistéren többek között egy kutya csontjából készített ár és ló radiusából készült csontkorcsolya került elő (BÁLINT 1991. 67; VÖRÖS 1991. 91.) Kompolt-Kistéren többek között egy kutya csontjából készített ár és ló radiusából készült csontkorcsolya került napvilágra (VADAY 1999b. 244.). Orosházáról 3 db ár is ismert: egy kutya könyökcsonthoz, kettő pedig ló lábközép-, valamint sípcsontjából készült. Továbbá egy ló metapódiumából készült csontkorcsolya is előkerült (RÓZSA–T. BÍRÓ–TUGYA 2011. 111–112.).

65 Ezúton szeretném megköszönni Daróczi-Szabó Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet a debreceni késő avar kori település csonteszközeivel való párhuzamra, és hogy rendelkezésemre bocsátotta Daróczi-Szabó Márta még sajtó alatt lévő publikációját.

66 DARÓCZI-SZABÓ é. n.

4. FÉMLELETEK KELTEZŐ ÉRTÉKE – EGY KÜLÖNLEGES VERET

A hajdúnánási településen 8 db fémtárgy került elő, melyek szinte kizárólag vasból készültek, és töredékességük miatt meglehetősen nehéz az eredeti funkciójuk meghatározása. A 40. házból egy jól felismerhető formájú, kisméretű kés került elő, ezenkívül egy nagyobb kés töredékei, vas tű/ár töredékei és vaslemez töredékei.

A legérdekesebb lelet a 16. ház nyesésekor került elő, amikor fémkeresővel egy ónozott bronz kisméretű szíjveretet találtak (9. kép 7). A veret kialakításában igen egyedi: a két kis füllel ellátott karikataghoz egy elnyújtott, lekerekített trapéz alakú tag kapcsolódik, amelyen két helyen átfúrás látható; minden bizonnyal az övszíjhoz való rögzítést szolgálta. Szinte teljesen ép, egyedül az átfúrt tag felső részén törött le egy nagyon kis darab. A feltáráson részt vevők szerint megtaláláskor jól látszódott az ónozás, valamint bekarcolt díszítés: egymást metsző vonalakból összeálló, talán rombusz alakok, a síkzott felület minden síkján.⁶⁷ Sajnos ez a díszítés ma már nem látható a vereten, mint ahogy az ónozásnak is kevés látható nyoma maradt; anyagvizsgálattal lehetne tisztázni a kérdést.⁶⁸ A veret mindössze 2,3 cm hosszú, és 2 mm vastag. Nemcsak kis mérete, hanem egyedi formája miatt is különlegesnek tűnt: párhuzamát magyarországi késő avar kori temetőkből nem találtam.

Kis mérete és szíjveretként való meghatározása a késő avar kor végén feltűnő, hármas csoportosítású veretek köréhez kapcsolná, itt azonban karikás végződésű példát nem találunk.⁶⁹ Ellenben karikacsüngős veret ismert már Kunágotáról a 7. század első felétől,⁷⁰ valamint tausírozott veretekhez kapcsolódva is feltűnik a 7. század utolsó harmadától/negyedétől az avar kori anyagban.⁷¹ Tiszafüredről a 3. fázistól (8. század első évtizedei) vannak jelen karikacsüngős bronz lemezes veretek.⁷² A Zábojnik-féle SS I (700–720) fázisban jellemzőek a karikacsüngővel ellátott, de lemezből készült veretek,⁷³ a késő avar kor végére (SS III: 750–780) tehetők viszont a karikacsüngős taggal ellátott öntött, címer alakú vagy nyújtott, nyelv alakú veretek: lapos indás és pikkelymintás díszítéssel.⁷⁴ Összegezve tehát, a karikacsüngős veretek lehetettek az előképei a karikával egybeöntött testű (merevcsüngős) vereteknek, melyek több

67 Szenthe Gergely szíves szóbeli közlése, az információt ezúton is köszönöm.

68 Egyedül a karikás végződés belső peremén ismerhető fel az egykori ónozás nyoma.

69 Dr. Vida Tivadar szíves szóbeli közlése – a veret párhuzamainak keresésében nyújtott segítségét ezúton is köszönöm. SZÓKE 2008. Abb. 15:2; DAIM 1987. Abb. 28.

70 GARAM 1993. Taf. 53:2.

71 Tausírozott veretek között: HEINRICH–TAMASKA 2005. Abb. 10: Zal/545/11.

72 GARAM 1995. Abb. 97, 425.

73 ZÁBOJNÍK 1991. 246, Taf. 38: 14–15.

74 ZÁBOJNÍK 1991. Taf. 41:19, 26.

avar kori temetőből is ismertek.⁷⁵ Az övveretek mellett a lószerszámveretek között is találunk formában hasonló, csak nyomottabb karikás végű vereteket: az álcüngős vagy szíjbújtató veretek köréről van szó, annak is a kétszegecses felerősítésű, díszítetlen változatairól.⁷⁶ Nadja Profantová foglalta össze legutóbb ezeket a vereteket; gyűjtéséből a hajdúnánási veretre leginkább egy Mikulčice-i és a Komárom–Hajógyár 79. sírból előkerült darab hasonlít. Mindkettő díszítetlen, kétszegecses felerősítésű, karikás végződésű, és a 8. sz. végére – 9. század elejére keltezhető.⁷⁷ A hajdúnánási veret eddigi legjobb párhuzamát az övveretek között találjuk. A Nyitra–alsókörkényi (Nitra, časť Dolné Krškany I.) lelőhely 5/52. sírjából került elő egy szinte méretben is megegyező, kétszegecses felerősítésű bronzveret (9. kép 8), melyet Jozef Zábojník a 8. századra keltezett.⁷⁸ Bár a vereten nem kerültek elő a hajdúnánási darab különleges kis „fülei”, valamilyen fémbevonat ezt a nyitrai veretet is borította.⁷⁹

A két kis nyúlványnak párhuzamát a 9. század 2. felére – 10. századra keltezhető, bolgár területről előkerült, átlukasztott végű szíjvégeken/övfüggőkön lehet megtalálni (9. kép 9).⁸⁰ Itt azonban támasztékként szolgált, a lelógó szíjat keretezte. A bolgár darabok azért is érdekelnek említést, mivel hasonló geometrikus minta díszíthette talán valamikor a hajdúnánási veretet is. Az avar kori övszereléseken szintén csupán távoli párhuzamát találjuk valamilyen nyúlványnak: az ún. fecskefarok végű csatoknál⁸¹ hasonlóképpen inkább funkcionális szerepet töltött be (a csatkarika támasztékként szolgált), mint a bolgár övfüggőkön. Veretünkön azonban inkább díszítésként lehet értékelni.⁸²

Az ónozás nem ismeretlen az avar kori bronzvereteken, ezt a technikát hagyományosan a késő avar fémművesség legvégével hozzák összefüggésbe.⁸³ Ez a matt, szürke réteggént jelentkező fémbevonat eredeti megjelenésével az ezüstöt utánozhatta, sokáig azonban nem is ismerték fel az önbevonatot, korrózióknak tartották. A székkutas–kápolnadűlői temető több sír-

75 Halimba avar kori temetője 93. és 222. sírjában is volt egy-egy merevcsüngős, díszítetlen, kétszegecses felerősítésű veret. A 222. sírt a 9. század 2. és 3. harmadára lehet keltezni, a 93. sírban propeller alakú verettel, lyukvédő verettel és kisszűj vereteivel együtt került elő (TÖRÖK 1998. 111, Tafel 77. 11, Tafel 78. 5). Bratislava-Čunovo-ból (Dunacsún) egy merevcsüngős liliomos-indás díszítésű veret ismert (ZÁBOJNÍK 1991. Taf. 41: 4.).

76 A díszítettek poncolt indás háttérükkel a kör keltezését egyébként jól megadják (késő avar kor vége), de jelen veretünkhöz nincs közülük.

77 PROFANTOVÁ 2004. Obr. 4: 15, 16, 300.

78 ZÁBOJNÍK 2004. Tab. 11: 1/4/1, 1/4/2, 100–101.

79 BARTA 1953. 170. Sőt, bőrmaradványokat is találtak a hátulján, ami végképp valamilyen szíjra való felerősítést bizonyít a veret kapcsán.

80 PJIETHOB 2009. Обп. 1, 2. Itt azonban egyértelműen a befűzött szíj rögzítését, tartását szolgálta.

81 Garam Éva pontos meghatározása: „Großer, profilierter Schnallenrahmen mit schwalbenschwanzförmigen Stützen” (GARAM 1981. 224.).

82 Szenthe Gergely szerint növényi indákra, kacsokra hasonlítanak; az információt ezúton is köszönöm.

83 SZALONTAI 1991. 468. Az avar kori ónozásról: SZÖKE–LUKÁCS 1992; SZÖKE 1995.

jából is ónozott övveretek,⁸⁴ míg Tiszafüred–Morotvapart V/1.b. sírjából hasonló bevonatú kisszíjvégek kerültek elő.⁸⁵

A kis szíjveret pontos párhuzamát tehát, ahol a karikás veretforma és a kis nyúlványok is együtt jelen lennének, nem találtam. A formai elemzések és párhuzamok segítségével legalább a 8. századra keltezhetjük, de a 9. század felé is nyitott (ónozás).

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben kísérletet tettem egy avar kori település kutatási irányvonalainak felvázolására. A hagyományos, kerámiaelemzést középpontba állító feldolgozás megadja egy település kronológiai kereteit, de a pontosabb keltezést elősegítheti egy szerencsésen előkerülő fémlelet is. A településen folyó kézműves tevékenységekről a kisleletek (csonteszközök, agyag orsógombok) és egyéb leletanyag (malomkövek, salak) árulkodnak. Újabb irányvonal lehet természettudományos vizsgálatok elvégzése (a vékonycsiszolatos vizsgálatok természetesen nem újkeletűek, de még korántsem általánosan alkalmazottak), növényi lenyomatok vizsgálata, továbbá egy település kapcsolatrendszerének felderítése (természeti erőforrások, nyersanyag lelőhelyek): honnan, milyen anyagokat szereztek be, milyen távolságokra jutottak el.

IRODALOM

B. TÓTH 2006	B. Tóth Ágnes: Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 4. Monumenta Gepidica. Budapest, 2006.
BÁLINT 1991	Csanád Bálint: Die spätaawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). VAH IV. Budapest, 1991.
BÁRTA 1953	Juraj Bárta: Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre. AR V (1953) 167–171.
BÓNA 1973	Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Budapest, 1973.

84 SZŐKE 1995. 212–213.

85 MADARAS 1991. 278.

- CSEH 1989 Cseh János: Az avarok építkezése Szolnok-Zagyvarton. (Beszámoló az 1986. évi leletmentő ásatásról.) In: Építészet az Alföldön I. (Szerk.: Novák László – Selmeczi László.) Az Arany János Múzeum Közleményei VI. Nagykőrös, 1989. 33–40.
- DAIM 1987 Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien, 1987.
- DANI et al. 2005 Dani János – Szilágyi Krisztián Antal – Szelekovszky Márta – Czifra Szabolcs – Kisjuhász Viktória: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról. In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological Investigation in Hungary 2005. Budapest, 2006. 5–31.
- DANI–SZILÁGYI 2006 Dani János – Szilágyi Krisztián Antal: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu – Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásokról. BiMÉ X–XI (2006) 7–28.
- DANI–V. SZABÓ 2000 Dani János – V. Szabó Gábor: Polgár, Kenderföld, Majorostanya. In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 – Archaeological Investigation in Hungary 2000. Budapest, 2003. 192–194.
- DARÓCZI-SZABÓ é. n. Daróczi-Szabó Márta: From the Past to the Present: A Special Bone Tool Kit from the 8–9th Century Avar Village from Hungary. é. n. Kézirat.
- FIEDLER 1994 Fiedler, Uwe: Zur Datierung der Siedlungen der Awaren und der Ungarn nach der Landnahme. Ein Beitrag zur Zuordnung der Siedlungen von Eperjes. ZfA 28 (1994) 307–352.
- FODOR 1994 Fodor István: Árpád-kori boronaház nyomai Tiszaszigeten. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. (Szerk: Lőrinczy Gábor) Szeged, 1994. 421–438.
- FUSEK–ZÁBOJNÍK 2006 Gabriel Fusek – Josef Zábojník: Experiment s modelovaním zvonov na pečenie. (Experiment with Moulding of Baking

- Bells) In: *Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša.* (Red.: Jozef Zábojník) Bratislava, 2006. 19–22.
- GARAM 1981 Garam Éva: VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. *CommArchHung* 1981. 137–147.
- GARAM 1993 Garam Éva: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica I.* Budapest, 1993.
- GARAM 1995 Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3.* (Ed.: Attila Kiss – Éva Garam) Budapest, 1995.
- GÖMÖRI 2000 Gömöri János: Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannóniában. (Magyarország iparrégészeti leltőhelykatasztere I. Vasművesség) Sopron, 2000.
- HAJNAL 2009 Hajnal Zsuzsanna: Házak a kölked-feketekapui avar kori telepen. *ArchÉrt* 134 (2009) 91–116.
- HÄUSLER1979 Alexander Häusler: Zu den sozialökonomischen Verhältnissen in der Černjachov-Kultur. *ZfA* 13 (1979) 23–65.
- HEINRICH-TAMASKA 2005 Heinrich-Tamaska, Orsolya: Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 11. Innsbruck, 2005.
- HEROLD 2004 Herold, Hajnalka: Die Frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. *VAH XIV.* Budapest, 2004.
- HEROLD 2006 Herold, Hajnalka: Frühmittelalterliche Keramik von Fundstellen in Nordost- und Südwest-Ungarn. *Opuscula Hungarica VII.* Budapest, 2006.
- HEROLD 2010 Hajnalka, Herold: Zillingtal, Burgenland – Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Band 80. Teil 1–2.* Mainz, 2010.

- ILON 1996 Ilon Gábor: Újabb régészeti adatok a középkori Pápa történetéhez. *Pápai MúzÉrt* 6 (1996) 297–317.
- KARS 1983 Kars, Henk: Early-Medieval Dorestad, an Archaeo-Petrological Study. *BROB* 33 (1983) 1–94.
- KOLOZSI–SZABÓ 2005 Kolozsi, Barbara –Szabó, László: An avar settlement on the periphery of Hortobágy. In: *Environmental historical studies from the Late Tertiary and Quaternary of Hungary*. (Ed.: László Hum – Sándor Gulyás – Pál Sümegi) Department of Geology and Paleontology. University of Szeged. Szeged, 2005. 175–189.
- KOVALOVSZKI 1975 Kovalovszki Júlia: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975) 204–223.
- KRALOVÁNSZKY 1996 Kralovánszky Alán: Az Ártánd-Kapitány-dűlői késő avar kori temető. *DMÉ* LXXI (1996) 37–103.
- LÁZÁR 1998 Lázár Sarolta: Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. *Opuscula Hungarica* I. Budapest, 1998.
- MADARAS 1989 Madaras László: Az avar ház. In: *Építészet az Alföldön I.* (Szerk.: Novák László – Selmeczi László.) Az Arany János Múzeum Közleményei VI. Nagykőrös, 1989. 23–32.
- MADARAS 1991 Madaras László: Az avar falu. In: *Régészeti ásatások Tisza-füred-Morotvaparton.* (Szerk.: Tálas László – Madaras László.) Szolnok Megyei Múzeumi Adattár. Szolnok, 1991. 227–316.
- MÉRI 1962 Méri István: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. *ArchÉrt* 89 (1962) 211–219.
- MESTERHÁZY 1973 Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX–XIII. századi településtörténetéhez I. *DMÉ* LIV (1973) 95–174.
- MESTERHÁZY 1983 Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház-Ivacson. *CommArchHung* 1983. 133–162.

- MIHÁLYIOVÁ 2006 Mihályiová, Jana: Odtlačky rastlín zo zvonov na pečenie z obdobia avarského kaganátu na území juhozápadného Slovenska. (Imprints of Plants from Baking Bells in the Avar Khaganate Period from Southwestern Slovak Territory) In: *Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša*. (Red.: Jozef Zábojník.) Bratislava, 2006. 67–74.
- PÉTERDI et al. 2009 Péterdi Bálint – Szakmány György – Judik Katalin – Dobosi Gábor: Bazaltos andezit nyersanyagú szarmata szerszámkövek közettani és geokémiai vizsgálata (Üllő 5. lelőhely). *Archeometriai Műhely* 2009/2. 43–60.
- РЛЕТНЬОВ 2009 Рлетньов, Валентин: За датировката на ранносредновековните прорезни накрайници или висулки. (About Chronology of the Early Medieval Slotted Tags or Pendants) In: Иванка Акрабова-Жандова In *Memoriam*. (Прев.: Мария Манолова-Войкова) Българска Академия на Науките Национален Археологически Институт с Музей. София, 2009. 103–119.
- PROFANTOVÁ 2004 Nadja Profantová: Raně středověká bronzová kování ze zámostí, hradiště Prachovské skály, okres Jičín, In: *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. (Red.: Gabriel Fusek) Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied. Nitra, 2004. 293–302.
- RÓZSA–T.BÍRÓ–TUGYA 2011 Rózsa Zoltán – T. Bíró Katalin – Tugya Beáta: Avar kori teleprészlet Orosháza határában. (Oh. 13. lelőhely – Békés megye) In: Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal (szerk.): *Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia 1. kötete. Tempora Obscura*. Debrecen, 2011. 93–146.
- RUTTKAY 2002 Matej Ruttkay: Der ländliche Hausbau des 5. bis 15. Jh. im nördlichen Karpatenbecken (Slowakei). In: *The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings*. (Ed.: Jan Klápště) *Ruralia* IV. 8–13. September 2001, Bad Bederkesa, Lower Saxony, Germany. *Památky Archeologické, Supplementum* 15, *Ruralia* IV. Prague, 2002. 264–271.

- ŠALKOVSKÝ 2001 Peter Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra, 2001.
- SIMONYI 2001 Simonyi Erika: Kora Árpád-kori településrészlet Mezőkeresztes-Cethalomról. Újabb adatok az Északkelet-magyarországi Árpád-kori kerámia keltezéséhez és az ún. fabéléses lakóházakról. WMMÉ XXIII (2001) 359–390.
- SKRIBA–SÓFALVI 2004 Skriba Péter – Sófalvi András: Langobard település Balatonlelle határában. ArchÉrt 129 (2004) 121–163.
- SZALONTAI 1991 Szalontai Csaba: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez (a késő avar karéjos övveretek). MFMÉ 2 (1984/85) 1991. 463–482.
- SZŐKE 1995 Szőke Ágnes: Az avar kori ónozás fajtái, ónozott bronzok tisztításának problémája. MFMÉ–StudArch I (1995) 211–218.
- SZŐKE 2008 Szőke Béla Miklós: Veränderungen in der Struktur des awarischen Gürtels. Antaeus 29–30 (2008) 175–213.
- SZŐKE–LUKÁCS 1992 Szőke Ágnes – Lukács Zoltán: Ónozott avar kori bronztárgyak. Beszámoló az ónozott bronzok tisztításához végzett kísérleti vizsgálatok eredményéről. MKCsM (1992) 47–54.
- T. BÍRÓ 1999 T. Bíró Katalin: A kőanyag értékelése. In: Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. Heves megyei Régészeti Közlemények. (Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó J. József) Eger, 1999. 255–278.
- TAKÁCS 2002 Takács Miklós: Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? In: The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. (Ed.: Jan Klápště) Ruralia IV. 8–13. September 2001, Bad Bederkesa, Lower Saxony, Germany. Památky Archeologické, Supplementum 15, Ruralia IV. Prague, 2002. 272–290.
- TAKÁCS–VADAY 2004 Takács Miklós – Vaday Andrea: Avar edényégető kemencék Kompolton. Agria XL (2004) 5–104.

- TOMKA 1988 Tomka Péter: Avar kori település Győr, Bokányi Dezső utcában. *Arrabona* 24–25 (1988) 35–61.
- TÖRÖK 1998 Gyula Török: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. Das awarische Corpus. *Avar Corpus Füzetek. Beihefte V.* Debrecen–Budapest, 1998.
- VADAY 1999a Vaday Andrea: A szarmata telep értékelése. In: Kompolt Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Letmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. Heves Megyei Régészeti Közlemények. (Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó J. József) Eger, 1999. 179–231.
- VADAY 1999b Vaday Andrea: Az avar kori telep értékelése. In: Kompolt Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Letmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. Heves Megyei Régészeti Közlemények. (Szerk.: Petercsák Tivadar – Szabó J. József) Eger, 1999. 233–254.
- VÁRADI 2000 Váradi Adél: Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római és késő népvándorláskori teleprészletekről. In: Hadak Útján. A Népvándorlás kor Fiatal Kutatóinak Konferenciája 10. (Szerk.: Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba) Szeged, 2000. 125–153.
- ZÁBOJNÍK 1991 Zábojník, Jozef: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. (Red.: Zlat Čilinska) Nitra 1991, 219–321.
- ZÁBOJNÍK 2004 Zábojník, Jozef: Slovensko a avarský kaganát. *Studia Archaeologica et Medievalia. Tomus VI.* Bratislava, 2004.

RÖVIDÍTÉSEK

AR	Archeologické Rozhledy (Praha)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
BiMÉ	A Bihari Múzeum Évkönyve (Berettyóújfalu)
BROB	Berichte van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland (Amersfoort)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungaricae (Budapest)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica (Szeged)
MKCsM	Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében (Szeged)
Pápai MúzÉrt	Pápai Múzeumi Értesítő – Acta Musei Papensis (Pápa)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
WMME	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZfA	Zeitschrift für Archäologie (Berlin)

ROZÁLIA BAJKAI

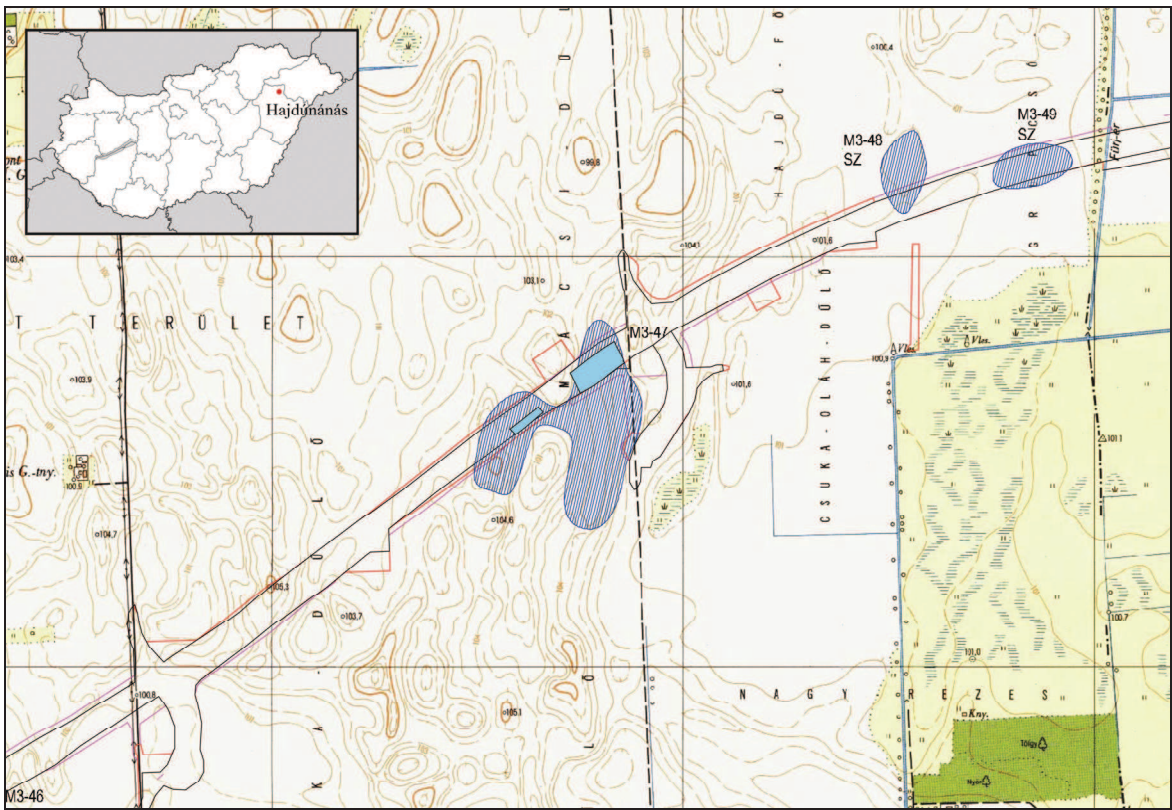
RESEARCH POSSIBILITIES OF A LATE AVAR SETTLEMENT AT THE NORTHERN EDGE OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN HAJDÚNÁNÁS–MÁCSI-DÜLŐ

(Summary)

In this study I present the research possibilities of a 8th–9th century Late Avar Age settlement at Hajdúnánás–Mácsi-dűlő. The rescue excavation was carried out by the Archaeological Institute of Eötvös Loránd University in 2005 on the path of a highway construction. Excavations covered a 9,415 sq.m large territory. A total number of 61 settlement objects were revealed and examined: 27 buildings, 4 outdoor ovens, 1 well and 29 pits. According to the inner structure of the settlement, the lack of surrounding and crossing ditches and the remarkable concentration of certain feature types were both conspicuous. Based on the pottery material at least two phases of the settlement has been determined, which is in accordance with the inner structure of the village. In this way the settlement „migration” and a western shift in the center of its gravity could be detected. The existence of the settlement based on the pottery

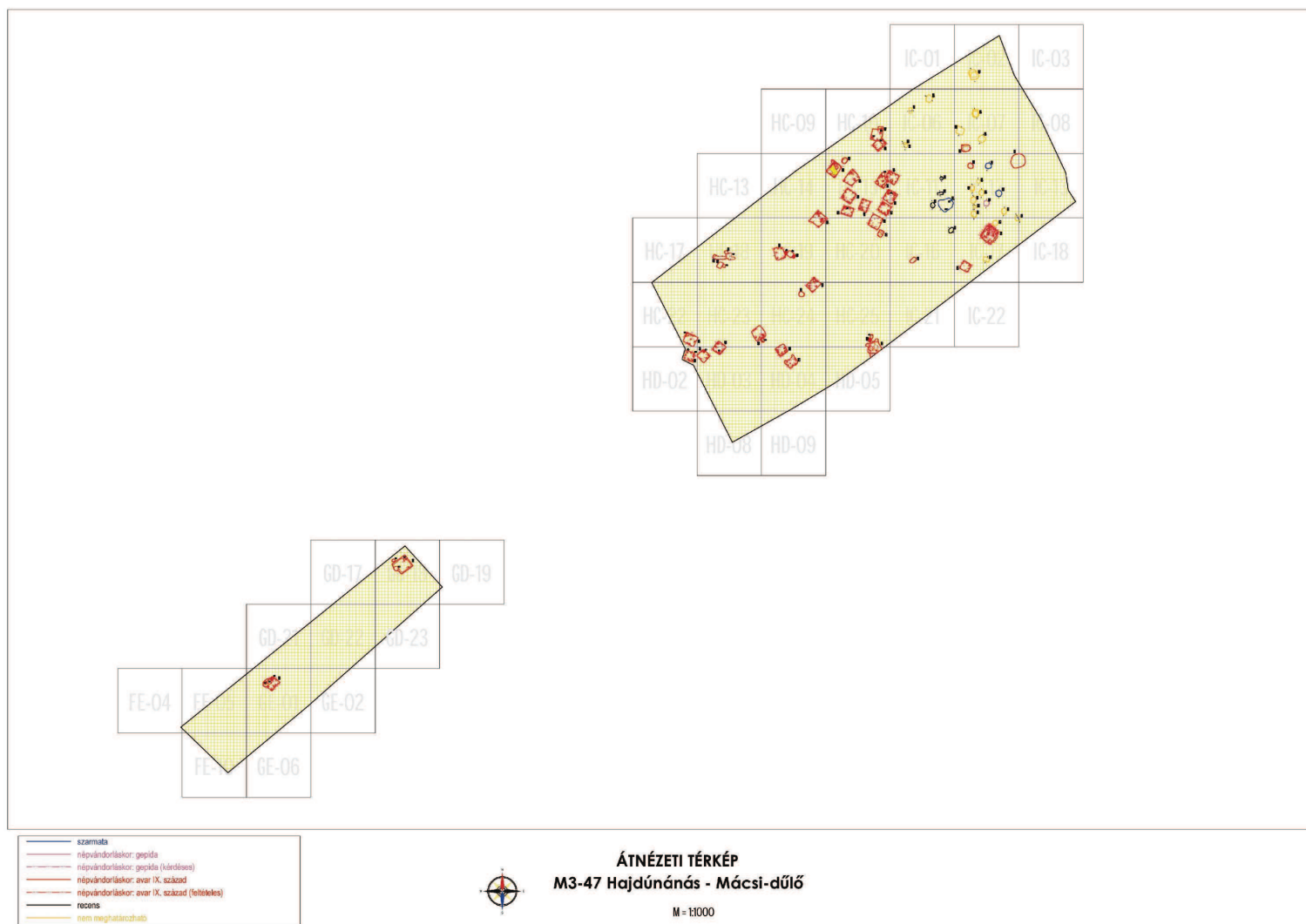
can be well dated to the second half of the 8th-9th centuries. The dating was validated by a unique, small tinned bronze belt fitting with small extensions and ringed ending, which was found with a metal detector. Its technical design and analogies of the shape refer to the end of the Late Avar Period, in the 9th century. Beside the traditional examinations and comparative analysis of pottery, we made detailed observation of daub and plastering pieces that significantly supplemented our knowledge on the structure of the houses. They had clay walls, emerging above the surface, stiffened with wooden pillars and smaller branches. The examination of the plant prints on the inner surface of the baking bells will hopefully deliver us new information as well in the future. The finds coming to light, among them stone material (mill stones), 5 pieces of iron slag and bone implements (awls, scrapers) supported our suggestion on the self-sufficiency of the inhabitants. However, more detailed analysis and thus the discovery of the resources and communication system of this Late Avar Age settlement remains to be an interesting task of the future.

Rozália Bajkai
ELTE-BTK-RI
brozika@gmail.com

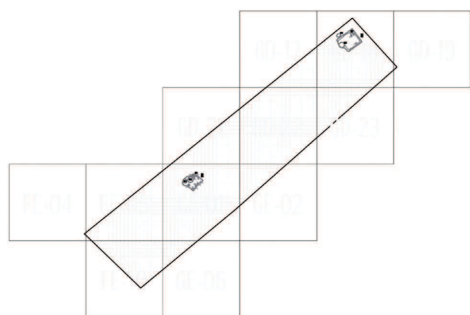
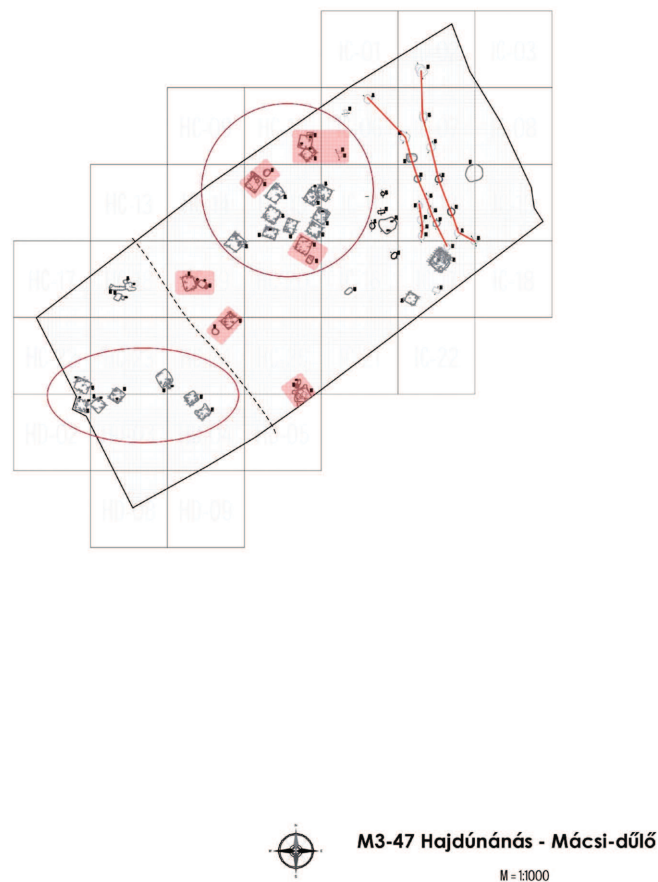
1. kép.

Hajdúnánás – Mácsi-dűlő, a lelőhely elhelyezkedése

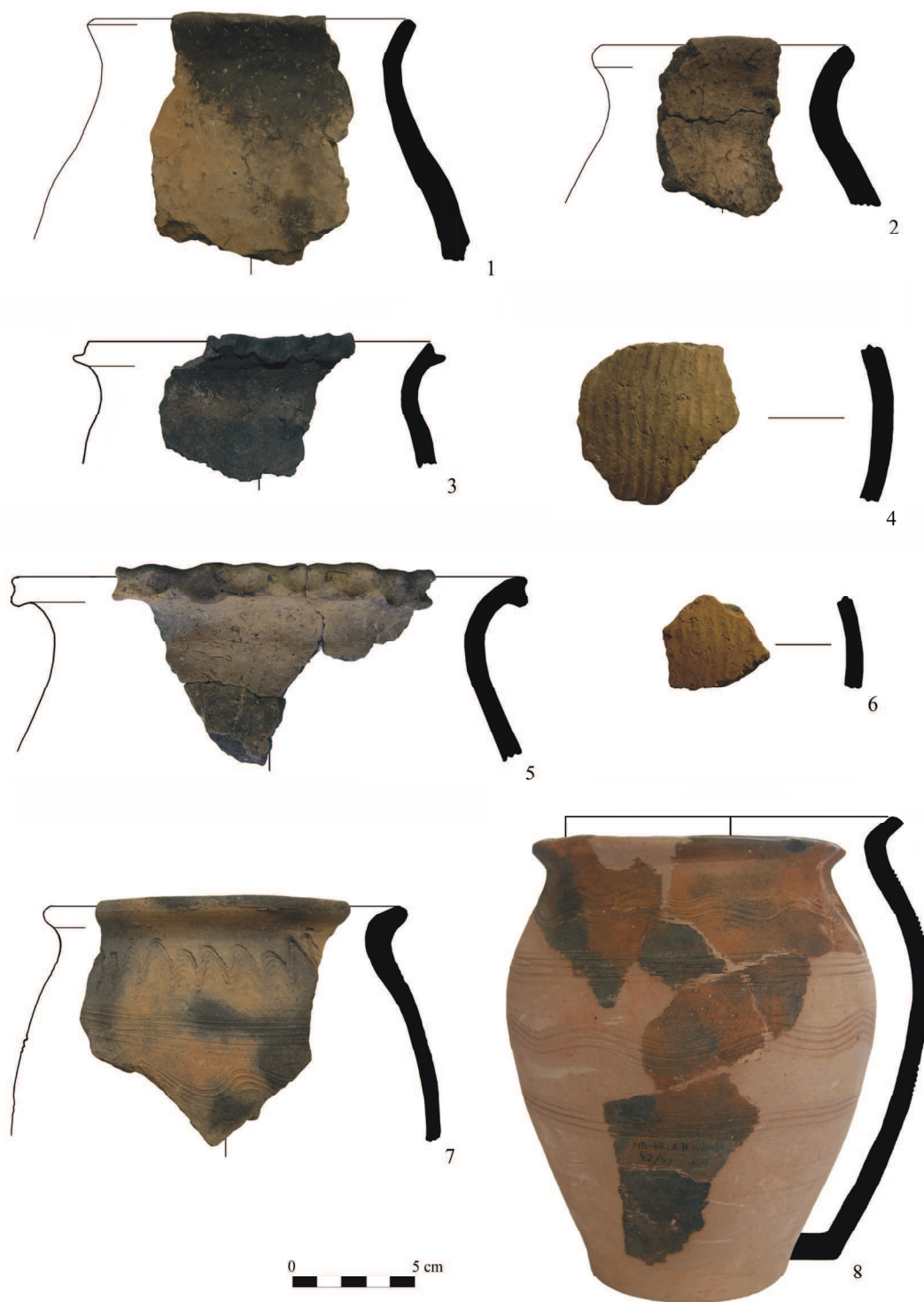
2. kép.

Hajdúnánás – Mácsi-dűlő, a lelőhely összesítő térképe (Készítette: Archeodata 1998 Bt.)

3. kép.

A település belső szerkezete a szabályos sorokban ásvó tároló gödrökkel (piros egyenes vonalak) az ún. lakó-és gazdasági egységekkel (halvány piros téglalapok), valamint a házcsoportosulásokkal (piros karika). A szaggatott vonal az 1. megtelepedési fázis határát jelzi.

4. kép.

8. századi kerámia a településen (1–6: 32. objektum, 7: 41. objektum, 8: 42. objektum)

5. kép.

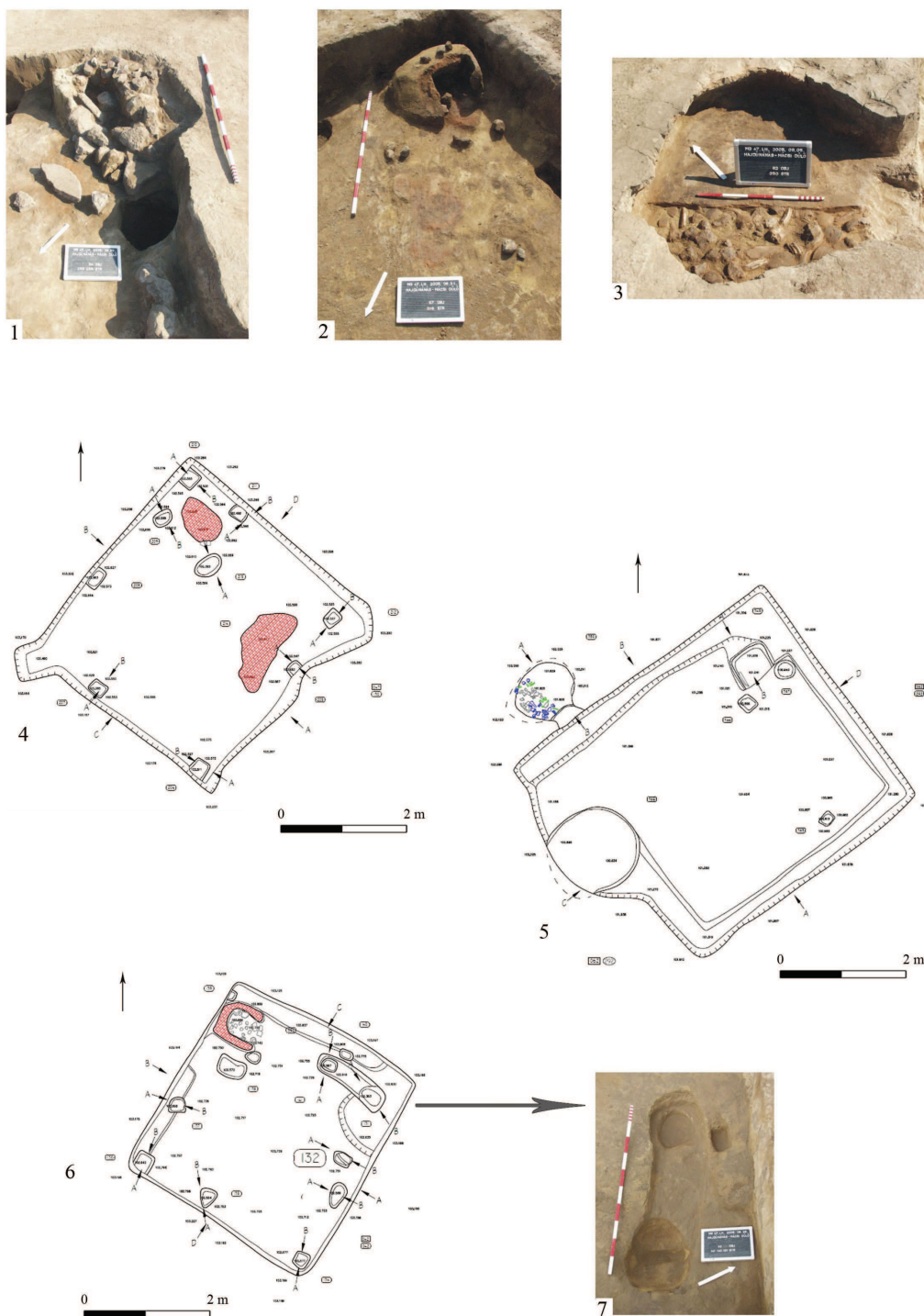
9. századi kerámia a településen

(1, 6: 55. objektum, 2: 63. objektum, 3, 8: 44. objektum, 4, 7: 42. objektum, 5: 1. objektum)

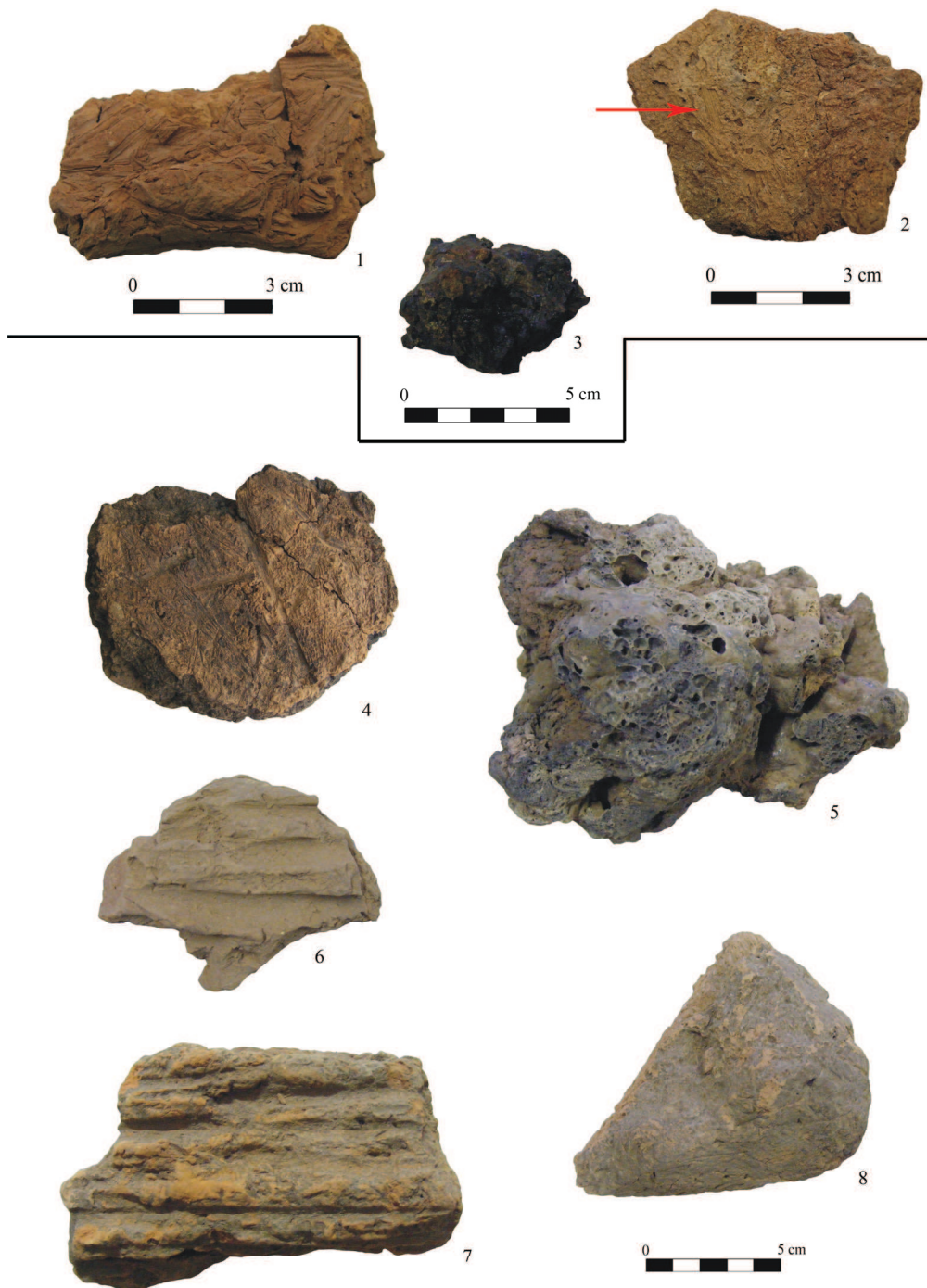
6. kép.

Kézzel formált sütőharangok (1: 33. objektum, 2, 6: 38. objektum, 3, 5: 42. objektum, 4: 61. objektum)

7. kép.

1. az 54. ház kőpakolásos kemencéje, 2: az 57. ház agyagkockába vájt kemencéje, 3: a 62. ház külső kemencéje, 4: a 47. ház két tűzelőberendezéssel, 5: a 62. ház két tűzelőberendezéssel, 6-7: a 42. ház alaprajza és alapárok részlete (az objektumrajzokat készítette: Archeodata 1998 Bt.)

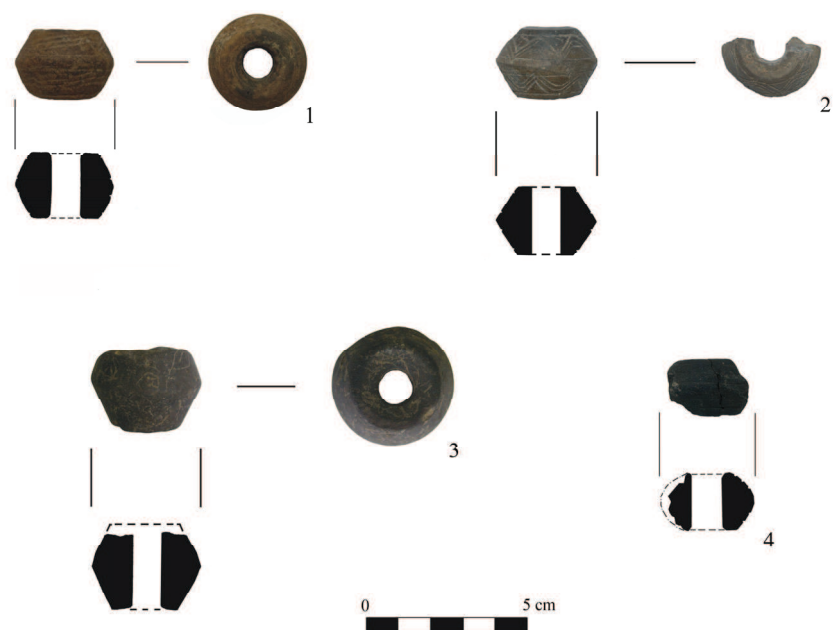
8. kép.

1: sütőharang belső felülete növényi lenyomatokkal (42. objektum), 2: nádlenyomatos kemencefalazat (42. objektum), 3: vassalak (41. objektum), 4: sütőharang belső felülete textil- és növényi lenyomatokkal (42. objektum), 5: szilikátsalak (16. objektum), 6: áglyenyomatos patics (46. objektum), 7: áglyenyomatos patics (54. objektum), 8: lekerekített patics (28. objektum)

9. kép.

1: kőhalom a 18. ház közepén, 2, 3: őrlőkövek (18. objektum), 4: csiszolt felületű kő (18. objektum), 5: csiszolt felületű kő (63. objektum), 6: fenőkő (42. objektum), 7: ónozott bronz szíjveret (16. objektum), 8: övveret Nitra, časť Dolné Krškany I. (Alsóköröskény) 5/52.sírából (Zábojník 2004. Tab. 11: 1/4/2 nyomán), 9: szíjvég, Pliszka (PJIETHOB 2009. . Oöp. 1: 3 nyomán)

Fotó: Daróczy-Szabó László

10. kép.

1: orsógomb (44. objektum), 2–3: orsógombok (58. objektum), 4: orsógomb (35. objektum),
5: csontárak (juh vagy kecske tibia, 62. objektum), 6: csontár (kutya radius, 40. objektum),
7: bőrsimító (marha costa, 32. objektum), 8: csontkorcsolya (ló metatarsus, 32. objektum)